A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
230. SZÁM KIADVÁNYAI 230. SZÁM

Tsétsi János

HELYESÍRÁSI-GRAMMATIKAI MEGJEGYZÉSEK

OBSERVATIONES ORTHOGRAPHICO-GRAMMATICAE

Hasonmás kiadás fordítással
Fordította: C. Vladár Zsuzsa

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
BUDAPEST
2009

Fordította és a jegyzeteket írta: C. Vladár Zsuzsa
A bevezető tanulmányt írta: Korompay Klára
Szerkesztette: Zsilinszky Éva
Lektorálta: Haader Lea

ISSN: 0133-218X
ISBN: 978-963-7530-93-7

Minden jog fenntartva a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a fordító részére, beleértve a mű bármilyen formában történő sokszorosítását.

© Magyar Nyelvtudományi Társaság
© C. Vladár Zsuzsa

Akaprint Kft.
Felelős vezető: Freier László
Budapest, 2009.

Tsétsi János

HELYESÍRÁSI-GRAMMATIKAI MEGJEGYZÉSEK

OBSERVATIONES ORTHOGRAPHICO-GRAMMATICAE

A kötet
az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetében
készült az OTKA támogatásával
a K62815 számú pályázat keretében.

Tartalom

Előszó (Korompay Klára) 7

Bevezetés Tsétsi János *Orthographiá*jának fordításához
(C. Vladár Zsuzsa) 11

A helyes magyar írás és szólás módjáról 15

A jeles szerző rövid előszava 17

Helyesírási – grammatikai megjegyzések..... 19

Jegyzetek 39

Felhasznált irodalom 45

Előszó

Tsétsi Jánosnak magyarul most először megjelenő munkája sajátos helyet foglal el a régi magyar helyesírási és nyelvtanirodalomban. Legegyedibb vonását talán megjelenési körülményei jelentik: Páriz Pápai Ferenc latin–magyar szótárának mellékleteként jelent meg 1708-ban. Mivel e szótárnak a 18. század folyamán új meg új kiadásaival találkozhatott az akkori olvasóközönség (így az 1767-ben Bod Péter által közreadott változattal, amelynek magyar–latin része német értelmezésekkel is bővült), elmondható, hogy Tsétsi rövid, de magvas munkája a szótár terjedése révén az olvasók aránylag széles köréhez eljuthatott.

Ugyanakkor Tsétsi János életművének más elemei is hozzájárultak ahhoz, hogy helyesírási és nyelvtani elvei tágabb körben is hassanak. Életútjának (1650–1708) számos állomása közül kiemelkednek hollandiai tanulmányévei (1682–1685), amikor Utrechtben Misztótfalusi Miklós mellett részt vett a megjobbított Károli-Biblia, az „Aranyas Biblia" munkálataiban (Amszterdam, 1685). Hazatérése után 1686-tól egészen haláláig a sárospataki kollégium tanára és igazgatója volt, osztozva iskolájával annak küzdelmes vándoréletében. Emellett a nyomdászattal kapcsolatos korábbi tapasztalatait itthon is kamatoztatta: közreműködött a Páriz Pápai szótár sajtó alá rendezésében és korrektori munkálataiban, s felügyelője volt a nevezetes lőcsei Brewer-nyomdának, amely e szótárt megjelentette. E munkálatok közben érte a halál; helyesírási-grammatikai munkáját a szótárhoz csatolták, fia, ifj. Tsétsi János kiadásában. Az életpálya fenti két iránya (hosszú tanári pályafutás egyfelől, közvetlen könyvkiadási tapasztalatok másfelől) egyaránt előmozdíthatta a nyelvről való gondolkodást, s megérlelhette benne azt az elhatározást, hogy helyesírási alapelveit (amelyeket a gyakorlatban már korábban is követett és terjesztett) írásban is rögzítse. (Munkásságáról és e művéről részletesebben lásd Szathmári 1968: 381–391.)

Az alapelvek terén több jeles elődjének úttörő gondolataira támaszkodhatott. A koraiak közül különösen kiemelkedik Geleji Katona István, aki *Magyar grammatikatska* című munkájában (1645)

voltaképpen lefektette a szóelemző írásmód alapelveit. Ő foglalt állást először azoknak az összeolvadásoknak és hasonulásoknak az ügyében, amelyek főként a *j* kezdetű toldalékok kapcsán jelentkeznek (vö. *látja, tudja, fonja, tolja* stb.), de más hangok találkozásakor is előállhatnak (*kétség, imádság* stb.). Annak kimondásával, hogy a tő eredeti formáját meg kell tartani, voltaképpen szembehelyezkedett a kiejtés elvével, amely e kor helyesírási gyakorlatában jelentős mértékben érvényesült (vö. *láttya*). Ismeretes, hogy a két irányzat harca még a 19. század elején is fellángolt (vö. „jottista-ipszilonista háború"), s a vitát végső soron Kazinczy tekintélye döntötte el a szóelemző elv javára. Figyelmet érdemel Geleji Katona álláspontja a határozott névelő kapcsán is (mássalhangzós szókezdet előtt az *a'* változat a helyes). Rendkívül korai képviselője emellett annak, hogy a meghonosodott idegen eredetű szavak (például *predikacio*) esetében a magyaros írásmód érvényesüljön.

Tsétsi közvetlen mestere Misztótfalusi Kis Miklós volt. E kiváló tipográfust itthon annyi gáncs fogadta hazatérése után, hogy védőbeszédet kellett tartania bibliakiadása mellett (*Apologia Bibliorum,* 1697), melynek igen fontos része az a számvetés, ahol a helyesírás kérdései kerülnek előtérbe *(Ratiocinatio de Orthographia)*. Ebben világosan kimondja, hogy az írás gyakran eltér a kiejtéstől. Mindazokban a kritikus kérdésekben, amelyeket Geleji Katona kapcsán kiemeltünk, elődjével azonos elveket vall.

Tsétsi János munkáját olvasva lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy ő is a fenti irány meggyőződéses képviselője és népszerűsítője. (Vö. kategorikus kijelentését a származékok kapcsán: „Az írásnak nem kell követnie a kiejtést", vö. 5.) Műve szerkezetéből adódik, hogy az egyes példák hol a képzett, hol az összetett szavak körében jelennek meg (e terminusok pontos értelmét a fordítói jegyzetek világítják meg), egészében azonban következetes és egységes szemléletet képviselnek. S ami külön kiemelendő: az élő nyelvszokás tiszteletben tartása megóvta őt a szóelemző elv lehetséges túlkapásaitól, így műve egy meglehetősen kiegyenlített, jól követhető tanítást közvetített széles körben – egy évszázaddal a szóelemző elv végső győzelme előtt. Rendszere a XVIII. század első felében általánosan elfogadottá vált a református iskolák és nyomdák körében.

Érdemes lenne behatóan megvizsgálni, hogy a magyar nyelvtudomány különböző területei mennyi tanulságos meglátást, a szó szoros értelmében vett megfigyelést köszönhetnek Tsétsi munkájának.

Az alábbiakban csak arra vállalkozunk, hogy ezek közül néhányat felvillantsunk. Mivel a fordítás jegyzetanyaga sok átfogó, lényeges kérdésre rávilágít, s elhelyezi Tsétsi gondolatait a korai magyar grammatikák világában, az ott kifejtett összefüggéseket itt nem érintjük.

A hangtan terén különösen jellemző egyfajta fonológiai szemlélet, amely szópárok szembeállításával tesz nyilvánvalóvá hangok közötti oppozíciókat (*tör* és *tőr, hal* és *hál, seb* és *zseb* stb., vö. 2, 4). A magánhangzók kapcsán egyértelműen megfogalmazódik a rövid–hosszú szembenállás elve, valamint az *á, é, í, ó, ú* hangok ékezetes jelölése. Ugyanakkor nagyon tanulságos az *ö ő, ü, ű* írásmódjáról vallott felfogás. Mivel (a korábbi nyelvtani hagyománynak megfelelően) Tsétsi ezekben kettőshangzókat lát, az *o, u* betűk felé emelt kis *e*-vel jelöli a rövideket, s a kis *e* mellé tett ékezettel a hosszú hangokat. Ezt a következetes logikát azonban áthúzza egy másik, ugyancsak nyomós érv: a nyomda egyszerűsítési törekvése. Ugyanazon a lapon, ahol az *ö* mint helytelen betűforma jelenik meg (2), a *tör* szóban pontosan ezzel találkozunk (!), a *tőr*-ben pedig a két pont közé tett ékezettel. A nyomda mint az újítások kiindulópontja és színtere ennek fényében különösen éles megvilágításba kerül. (A fentiekhez érdemes általánosságban is hozzáfűzni, hogy az *ö, ü* betűformák elterjesztésében a Brewer-nyomda szerepét hangsúlyozza a helyesírás-történet.)

A mássalhangzók jelölési kérdései közül figyelmet érdemel a *c* és a *cs* hangok betűjele. Tsétsi a protestáns helyesírási hagyomány szellemében a *tz* és a *ts* betűkapcsolat híve (3–4), de számon tartja a *cz – cs* betűpárt is. A *zs* hangra általa javasolt *'z* jelnek nem lesz igazi folytatása: már a Pápai Páriz szótár is leginkább a *zs*-vel kezdődő szavakban alkalmazza; másutt inkább a közkeletű *s* betűvel él. A helyesírás-történet Tsétsi nevéhez kapcsolja a *dz* és a *dzs* (írva: *ds*) felfedezését (4). A görög-latin szavak írásmódjában ugyanő olyan merész magyarosítási elveket vall (*kvártély, Aleksander, filosofia* stb., vö. 3), amilyeneket a helyesírási szabályzat csak a 20. század második felében fog (részben) megvalósítani.

A tőtan szempontjából sok-sok találó megfigyelést tartalmaz Tsétsi műve. Szóba kerülnek a *v*-s változatú tövek (*tó : tavat,* vö. 5–6), az *sz*-es változatúak (*eszem, ettem, egyél, enni,* vö. 6), az *-é* birtokjel előtti hosszúság (*atyáé,* vö. 8, szembeállítva az *-é* kérdőszó előtti helyzettel: *atya-é?*), a rokonságra utaló nevek viselkedése (*aty-*

ja, anyja, vö. 9) és a toldalék előtti magánhangzó-hosszúság (*szolga : szolgáik,* vö. 9). Nemegyszer megjelenik (mai terminussal élve) az előhangzó kérdése is (5, 6).

A toldalékok köréből első helyen a felszólító mód jelének vizsgálatát emeljük ki. Ez a leírás valóságos kincsesbánya. Mai szóval azt mondhatjuk, hogy a morfofonetikai változatok szinte teljes számbavételével találkozunk itt, leíró nyelvtani megközelítésben (6–7). Ugyancsak a felszólító mód kapcsán Tsétsi a kétféle igeragozás használatának szabályait is feszegeti (6). A névszói paradigmából különösen a birtokos és a birtok száma szerinti osztályozás foglalkoztatja; ennek teljes rendszerét számba veszi (8–9). Általában kiváló érzéke van ahhoz, hogy rokon funkciójú elemek eltérő értékére rámutasson. Ennek kapcsán egyszer odáig elmegy a figyelmeztetésben, hogy bizonyos értelmi zavarok akár istenkáromlással is felérhetnek: „Mert ő szabadítja meg az ő népét az ő bűneiből" (helyesen: „annak bűneiből", vö. 9).

300 évvel ezelőtt, amikor Tsétsi munkája latinul megjelent, bizonyára sok olvasó kezébe eljutott, és sokuk számára érthető volt. Ma az eredeti mű szinte hozzáférhetetlen, s régi nyelvtanainknak a szakemberek számára készült kiadása (Toldy Ferenc, *Corpus grammaticorum,* Pest, 1866) ma már a szakemberek többsége számára is érthetetlen. Az ismeretlenségből állítja tehát elénk C. Vladár Zsuzsa a régi nyelvtanirodalom egy jeles alakját, elhelyezve azok sorában (Szenczi Molnár Albert, Pereszlényi Pál, Komáromi Csipkés György), akiknek az életművét szintén ő hozta közel a mai olvasóhoz. Köszönet érte!

Korompay Klára

Bevezetés Tsétsi János Orthographiá*jának fordításához*

A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában immár az ötödik korai magyar nyelvészeti munka jelenik meg. Sylvester János (1539/1989), Szenczi Molnár Albert (1610/2004), Pereszlényi Pál (1682/2006) és Komáromi Csipkés György (1655/2008) grammatikája után Tsétsi János *Observationes*ét is magyar fordításban veheti kézbe az olvasó. Tsétsi művét is két nyelven tesszük közzé: a fordítás mellett ott áll a grammatika első kiadásának fakszimiléje.

Kiadások

Tsétsi munkája Páriz Pápai Ferenc *Dictionarium*ának függelékeként jelent meg, először az 1708-as lőcsei kiadásban. A *Dictionarium* későbbi kiadásaihoz is csatolták: így az 1762-es nagyszombatihoz, az 1767-es és 1782-es nagyszebenihez. A szótár 1801-es pozsonyi kiadásában Tsétsi műve nem szerepel. A kiadások között csak formai különbség van. Egyetlen fontosabb eltérés, hogy az 1767-es és 1782-es kiadásban Bod Péter, az akkori kiadó, Tsétsi művéhez több ponton saját kommentárokat is fűzött.

Mivel helyesírási munkáról van szó, amely ráadásul egy szótár függelékeként gyakori olvasásra számíthatott, nem meglepő, hogy a szöveget igen gondosan nézték át. A régi nyelvészeti munkák közül kiemelkedik írásmódjának következetességével és hibátlanságával.

A munkát 1866-ban Toldy Ferenc is kiadta a *Corpvs Grammaticorvm*ban. A fent mondottak miatt Toldynak ebben az esetben könnyebb dolga volt, mint a korábbi munkák kiadásával, ahol tisztázatlan elvek híján az eredeti következetlen jelöléseket egy másféle következetlenségre cserélte. Az *Observationes Corpvs*-beli kiadása meglehetős pontossággal követi az eredetit. Néhány apróság csupán: van, ahol nem szedi dőlttel a példaszavakat pl. a névelőket bemutató részben: *az Ember;* Deus, *az ISTEN* etc. (1708. 49), az *Ember;* Deus, az *ISTEN* etc. (CorpGr. 673) és más példák CorpGr. 667, 680 és passim. Sok helyen az *s* betű formáját változtatja meg, vagy a

Tsétsinél csupa nagybetűvel szedett névből csak a nagy kezdőbetűt tartja meg: *ISTEN* (1708. 9 két helyen is), *Iften* (CorpGr. 684, 686). A végén hibás helyesírással szereplő görög szót nem javítja ki: *πεντηκοστή helyett* nála is *πεντεκοςή* szerepel.

A jelen kiadás írásmódja, a fordítás elvei

A viszonylag pontos Toldy-féle kiadás ellenére jónak tűnt, hogy a sorozat eddigi darabjaihoz hasonlóan ez a munka is bilingvis kiadásban jelenjen meg, és a fordítás mellett egy jó minőségű fakszimile is az olvasó rendelkezésére álljon. Közöljük a szótár címlapjának fakszimiléjét is. Mivel az eredeti kiadás eléggé apró betűs, viszont szerettük volna követni a sorozat eddigi darabjainak méretét is, némi kompromisszumra kényszerültünk. A latin szöveget kevésbé tudtuk nagyítani, mint szerettük volna, de a technikának köszönhetően így is olvasható.

A fordítás alapja az első kiadásnak az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött egyik példánya, jelzete RMK I. 1746/3. péld. Annyiban bővítettük az anyagát, hogy a jegyzetekbe építve röviden összefoglaljuk Bod Péter fentebb említett, csak a későbbi kiadásokban szereplő kommentárjait is. Ezek igen érdekesek ugyanis, viszont nehezebben hozzáférhetők, mivel a *Corpvs Grammaticorvm* szövege az első kiadáson alapul.

A fordításban az eddigi grammatika-kiadások elveit követtük. A szöveg tagolásában lehetőség szerint megtartottuk az eredetit. Betűtípus szerint az eredetiben a latin szöveg álló betűs, a magyar nyelvi példák dőlt betűsek, a fordításban a mai magyar szöveg álló betűs, a nyelvi példák a dőltek. Értelmező szerepük miatt a fordításban megtartottuk a magyar példaszavak latin megfelelőit is, ezek szintén álló betűsek. A magyar példát és latin megfelelőjét vessző választja el, két példapár között pontosvessző áll. A magyar és a latin példaszavakban a kis- és a nagybetűk tekintetében az eredetit követtük.

A latin szavakat, mivel magyar nyelvtörténeti szempontból nem forrásértékűek, a mai latin írásmód szerint írtuk át: a betűformákat maira cseréltük, az ékezeteket elhagytuk. Ahol ez nem volt lehetséges, mert a latin szó írásmódja példaként szerepelt, ott zárójelben közöltük a mai írásmódot, pl. „A *Q, q-t Kv*-re kell bontani, mint *...Kviétántzia* [quietantia, nyugalom] …” (1708. 3). Ugyanígy szög-

letes zárójelben közöltük a magyar példaszavak mai írásmódját, ha annak jelentéselkülönítő szerepe van, pl. *Akarattya* [akaratja] (1708. 4); *ſeb,* vulnus; *ſeb,* loculus [zseb] (1708. 4). A bibliai idézetekre mai rövidítések szerint hivatkoztunk a magyar szövegben.

A fordítás terminológiájában is az eddigi kiadások gyakorlatát követtük. A latin nyelvű magyar grammatikák terminusai két nagy csoportba oszthatók: részben a klasszikus latin nyelvű grammatikairodalom szokásos műszavainak változatlan továbbélései, fordításukban a szokásos magyar szakszavak szerepelnek. A másik csoportba a latin grammatikából hiányzó jelenségeket jelölő szavak tartoznak. Ezeket szó szerint (jelzős szerkezeteknél elemenként) fordítottam le, első előfordulásuknál lábjegyzetben magyarázva.

A fordítás elé Korompay Klára írt bevezető tanulmányt. Köszönettel tartozom neki és a fordítás szerkesztőjének, Zsilinszky Évának tanácsaikért és türelmes, gondos munkájukért.

C. Vladár Zsuzsa

JOHANNIS TSÉTSI

Illuſtris Scholæ Sáros-Patak: Rect: in eaq;
SS. Theologiæ & Philoſophiæ
Profeſſoris

OBSERVATIONES ORTHOGRAPHICO-GRAMMATICÆ,

De recta HUNGARICÈ Scribendi
& Loquendi ratione,

Poſt Obitum Auctoris Editæ
à
JOHANNE TSÉTSI Fil.

TSÉTSI JÁNOSNAK,
a híres sárospataki kollégium rektorának és
ugyanott a teológia és a filozófia
tanárának

HELYESÍRÁSI-
GRAMMATIKAI
MEGJEGYZÉSEI

A helyes MAGYAR írás és szólás módjáról

A szerző halála után kiadta
Ifjú TSÉTSI JÁNOS

PRÆFATIUNCULA
CLARISSIMI DOMINI AUCTORIS.

VOlens præpoſterâ Vocum HUNGARICARUM *Scriptioni, Lectioni & Conſtructioni quadantenùs mederi, placuit has Obſervationes, poſt amplam aliorum Meſſem, quaſi Spicilegium, in gratiam eorum, qui mihi operam dant, exhibere.*

OBSER-

A JELES SZERZŐ
RÖVID ELŐSZAVA

A MAGYAR szavak eztáni helyes írásának, kiejtésének és szerkesztésének valamiképp használni akarván jónak véltem előtárni ezeket a megfigyeléseket, mintegy mások bő aratása utáni tallózásként,[1] azok kedvéért, akik fáradságot fordítanak erre.

OBSERVATIONES ORTHOGRAPH: GRAMMATICÆ
De rectâ HUNGARICE ſcribendi & loquendi ratione.

I. LINGVA HUNGARICA cum nullâ Europæâ habet Cognationem, magnam ex Aſianis cum Hebræa.

1. Quatuor Lingvæ Originales, ſeu Cardinales celebrantur in Europa: *Græca*, *Latina*, *Sclavonica*, *Germanica*. His omnes Lingvæ Europææ debent originem, nullam cum his Affinitatem Hungaricâ habente.
2. Omnes Europæi ejusdem Lingvæ Cardinalis ſe invicem loquentes intelligunt, utut forsàn difficultèr.
3. Nec tàm facilè hæc addiſcitur, ut reliquæ Europææ, niſi vel ab Infantili ætate hanc quis imbibat, aut jam adultus, arte & ſedulitate ſuâ excolat. Undè
   a. Rari ex adultâ ætate eam diſcentibus ſunt, qui eam accuratè calleant. Et
   b. Egreſſum finibus ſuis nativum Hungarum, oportet eſſe mutum, paritèr ex aliis in fines Hungariæ ingreſſum.
   Multæ quidem voces Europæorum apud Hungaros inveniuntur; at eæ ſunt mutuatæ tantùm à Vicinis, inter quos habitant, non Originariæ. Hoc etiam aliis Nationibus propter Vicinitatem contingente.
4. Eam magnam habere cognationem cum Hebræa Viri Eruditi teſtantur, adductis multis ejusdem rei indiciis: partim ex Vocibus eandem ſignificationem utrobiq; habentibus: partim ex Affixis, Nominibus, Verbis, Præpoſitionibus addi ſolitis: partim ex aliis.

II. Hungari, poſthabitis ſuis, jàm à multis ſeculis, quibus in Scythia, undè olim egreſſi ſunt, utebantur Literis, loco earum utuntur Latinis; ſicut multæ aliæ in Europa Nationes.

1. Hungari ut id facerent, contigiſſe arbitror ex Chriſtianismo Pontificio à ſe ſuſcepto, in deteſtationem Gentilitiæ, cui erant addicti, Religionis; aliàs impuliſſe variam rerum ſuarum mutationem, & coactivam ſui ſub jugum Romanorum miſſionem, qui ut Leges & Mandata Victis dabant, ità omnia Lingvâ Latinâ & Literis edita volebant.
2. Traditio non incerta eſt, Hungaros in Scythia propriis Literis fuiſſe uſos, progrediendo inter ſcribendum à Dextera versùs ſiniſtram, more Hebræorum & aliorum Orientalium. Harum Literarum veſtigia etiamnum, ut aliqui perhibent, apud Székelios Tranſylvanienſes ſupereſſe extrà dubium eſt, licet iis uti paucis datum ſit.

III. Hinc Literæ Latinæ ſimpliciter, niſi combinatim ſumptæ, omnes non ſufficiunt ſono Hungaricarum, ſi eæ eſſent in uſu, exprimendo. Unde

1. Multò plures ſunt, quoad expreſſionem, Literæ Hungaricæ Literis Latinis.
2. Sunt aliquot inter Literas Latinas, quibus Hungari facilè carere poſſunt, & debent, ut ex ſubjectâ hâc Tabellâ patet:

Fig.		Pot.	Fig.		Pot.
A.	*a.*	a.	*B.*	*b.*	be.
D.	*d.*	de.	*E.*	*e.*	e.
F.	*f.*	ef.	*G.*	*g.*	ge.
Gy.	*gy.*	gye.	*H.*	*h.*	ha.
I.	*i.*	i.	*K.*	*k.*	ka.
L.	*l.*	el.	*LY.*	*ly.*	ely.
M.	*m.*	em.	*N.*	*n.*	en.
NY.	*ny.*	eny.	*O.*	*o.*	o.

P. 1.

HELYESÍRÁSI-GRAMMATIKAI MEGJEGYZÉSEK

A helyes magyar írás és szólás módjáról

I. A MAGYAR NYELV egyik európai nyelvvel sem áll rokonságban, hanem az ázsiaiak közül szoros rokonságban van a héberrel.

1. Négy eredeti vagy kardinális nyelv[anya] van Európában: a görög, a latin, a szláv és a germán. Ezekből ered minden európai nyelv, melyeknek nincs hasonlóságuk a magyarral.[2]
2. Az ugyanazon kardinális nyelvhez tartozó európaiak mind kölcsönösen megértik egymás beszédét, még ha olykor nehezen is.[3]
3. Nyelvünk nem olyan könnyen tanulható, mint a többi európai, hacsak nem csecsemőkorától szívja magába valaki, vagy felnőtt korában mesterséggel és szorgalommal nem tökéletesíti magát.
   Ezért:
   a. Ritka az, aki felnőtt korában tanulva, pontosan el tudja sajátítani. És emiatt:
   b. A határon kilépő született magyart némaszámba veszik, éppígy a határon belépő külföldit.
   Sok európai szó megvan a magyaroknál is; ám ezek nem eredetiek, hanem a szomszédoktól kölcsönöztük, akik közt élünk. A szomszédság miatt ez más népeknél is előfordul.
4. A héberrel való szoros rokonságot tudós férfiúk tanúsítják, ennek a dolognak sokféle bizonyítékát hozva fel: részben a mindkettőben meglevő, azonos jelentésű szavakat, részben a névszókhoz, igékhez és elöljárókhoz [névutókhoz] járuló toldalékokat, részben pedig másféléket.

II. A magyarok, elhagyván már évszázadok óta azokat a betűket, melyeket Szkítiában használtak, ahonnan jöttek, helyettük latin betűkkel élnek, mint sok más nemzet Európában.

1. A magyarok ezen cselekedete, úgy vélem, a kereszténység felvételéből következett, megutálva nemzetségük vallását, amit addig követtek; avagy pedig a dolgaik sokféle megváltozása hozta ezt, és az, hogy a rómaiak igája alá kényszerültek, akik, miként törvényeket szabtak és parancsokat adtak a legyőzötteknek, úgy mindezeket latin nyelven és betűkkel akarták adni.
2. Megbízható hagyomány, hogy a magyarok Szkítiában saját abc-t használtak, az írással jobbról balra haladva, a héberek és más keleti nyelvek módjára. Ennek az írásnak az emlékei, úgy tartják, ma is kétségtelenül megvannak az erdélyi székelyeknél, noha írni már kevesen tudják.

III. Emiatt a latin betűk, ha magukban véve használnánk őket, együttesen sem lennének elegendőek a magyar hangzás lejegyzésére, hacsak nem kombináljuk őket. Emiatt:

1. Ami a hangértéket illeti, sokkal több magyar hang[4] van, mint latin.
2. Van néhány olyan latin betű, amelyet a magyarban könnyen lehet és szükséges is mellőzni, amint az alábbi táblázatból kitetszik:

alak		hangérték	alak		hangérték
A	*a*	*a*	*B*	*b*	*be*
D	*d*	*de*	*E*	*e*	*e*
F	*f*	*ef*	*G*	*g*	*ge*
Gy	*gy*	*gye*	*H*	*h*	*ha*
I	*i*	*i*	*K*	*k*	*ka*
L	*l*	*el*	*Ly*	*ly*	*ely*
M	*m*	*em*	*N*	*n*	*en*
NY	*ny*	*eny*	*O*	*o*	*o*

P.	*p.*	pe.	*R.*	*r.*	er.
S. *ſ.*	*s.*	es.	*SZ.*	*ſz.*	eſz.
T.	*t.*	te.	*TY.*	*ty.*	tye.
Ts.	*ts.*	tse.	*TZ.*	*tz.*	tze.
U.	*u.*	u.	*J.*	*j.*	je.
Z.	*z.*	ze.	*'Z.*	*'z.*	'ze.
V.	*v.*	ve.			

Hæ pariter ac Latinæ ſunt

1. Majuſculæ & Minuſculæ, non ſono, ſeu poteſtate, ſed figurâ ab invicem diſtinctæ.
2. Quinque ex his Vocales: *A, a, E, e, I, i, O, o, U, u.* Reliquæ Viginti quatuor Conſonantes.

Vocales Duplices.

1. Breves. *A, a, E, e, I, i, O, o, U, u.*
2. Longæ: *Á, á, É, é, Í, í, Ó, ó, Ú, ú,* prolatione ſolùm, non figurâ differentes. Vocales Longæ à Brevibus apiculô, ſeu Accentu ſupernè poſitô diſtingvuntur: Nè eadem Vocalis ſcribendo duplicetur, id fit; tantundem enim eſt *á, é, ó,* &c. ac *aa, ee, oo,* &c. Sicut apud aliquas Nationes Literis Latinorum uſas, ut Gall. Belg. &c. in comperto eſt. Hinc

Vitioſè ſcribitur *Páál, Tóót, &c.* nàm eſt in his concurſus implicitè quatuor Vocalium: verùm *Paal, Toot,* aut *Pál, Tót* eſſet ſcribendum.

Fiunt ex Vocalibus Diphthongi Duæ, ut: *Ő, Ű.*

1. Diphthongus *Ő*, ex *e, o*: *Ű*, ex *e, u* conſtat. Hinc
2. Corruptè pingitur ſic: *Ö, Ü;* aut *Ő, Ű*; aut *eö, eü;* ſed ſic: *Ő, Ű.* Undè enim quid componitur, in idem reſolvendum eſt. Hoc videre eſt in Majusculis *Ő, Ű*, typis impreſſis. Licet in minuſculis obſervari hoc plerumq; nequeat, ob minores characteres.

Ut Vocales, ità Diphthongi inter ſe accentu dividuntur in *Longas Ő́, Ű́*, & *Breves Ő, Ű.*

Perperàm, magno cum damno rei Literariæ Hungaricæ, hodiè accentus ſupra *Ő́, Ű́*, negligitur, ab innumeris quantumvis Eruditis, tâm in Manuſcriptis, quàm in Typis editis. Incuria hujus parit confuſionem Vocum: Quæ enim eſt Differentia inter *tör*, frangit, & *tör*, laqueus, abſq; accentu? at eſt: nàm hoc *tőr*, iſtud *tör* ſcribitur.

Pariter ac neglectus accentûs ſupra Vocales parit confuſionem earundem, ſimul & vocum, ut: *Hal*, Piſcis. *Hál*, Pernoctat. *Éles*, Acutus. *El-és*, Cadit. *Élés*, Victus. (merentur.

Ruditatem eorum arguit, qui hæc ſusq; deq; habent. Quæ tamen magnam accurationem

Plures his duabus Diphthongi non dantur, niſi quis Vocales Longas velit eſſe tales, ob earundem geminationem.

Hinc *ay, ey, oy, uy,* non eſſe Diphthongos patet. Vitioſè igitur ſcribitur: *Nyáy, feytem, boytos, ſuytom;* cùm debeat ſcribi, *nyáj, fejtem, &c.* Nedum Diphthongum faceret *j* cum Vocalibus, verùm nec inter literas numeranda eſt, ut inferiùs patebit.

Sic de Literis in communi: Jàm de quibusdam uſitatioribus quoad expreſſionem ſoni, & accuratam in Derivatis ſcriptionem. Quod certis Regulis diſtinetur.

R E G U L A I.

Quibus Literis Latinis ſonus Hungaricarum commodiùs exprimi poteſt, eæ debent adhiberi. Hinc

1. Diphthongi Latinæ *æ, œ*, per *e*, exprimendæ ſunt, ut: *Prebenda, preda, penitentzia, &c.* à Præbenda, pœnitentia, &c.
2. *C, Q, X, Y*, non comparent in Alphabeto Hungarico.

C, c, eſt Litera merè Latina, quæ diverſâ accedente Vocali mutat ſonum ſuum, ut: *Ca, ce, ci, co, cu.* Locô *c*, ſcribenda eſt *tz*, ſonum cum omnibus Vocalibus retinens, ut: *tza, tze, tzi, tzo, tzu, tzö, tzü.*

Syllabæ *ca, co, cu*, exprimuntur per *K*, ſicut Hebræi, Syri, Græci, ſcribentes voces Latinas *C* habentes, utuntur. Latini vice verſâ *K* eorum exprimunt per *C*. *K* enim non eſt Litera Latina.

P	*p*	*pe*	*R*	*r*	*er*
S	*ſ s*	*es*	*SZ*	*ſz*	*eſz*
T	*t*	*te*	*TY*	*ty*	*tye*
Ts	*ts*	*tse*	*TZ*	*tz*	*tze*
U	*u*	*u*	*J*	*j*	*je*
Z	*z*	*ze*	*'Z*	*'z*	*'ze*
V	*v*	*ve*			

Ezek, éppúgy, mint a latinoknál:

1. Lehetnek kisbetűk és nagybetűk, melyek nem hangzásban, azaz hangértékben, hanem csak alakjukban különböznek egymástól.
2. Közülük öt magánhangzó: *A, a; E, e; I, i; O, o; U, u,* a többi huszonnégy pedig mássalhangzó.

A magánhangzók kétféle volta

1. Rövidek: *A, a; E, e; I, i; O, o; U, u.*
2. Hosszúak: az *Á, á; É, é; Í, í; Ó, ó; Ú, ú* kiejtés szerint hosszú, de alakjukban nem különböznek a rövidektől. A hosszú magánhangzókat a rövidektől egy kis csúcsos jellel, avagy föléjük tett ékezettel különböztetjük meg. Azért így, hogy ne kettőzzük meg az írásban a magánhangzót; ugyanazt jelöli ugyanis az *á, é, ó* stb., mint az *aa, ee, oo* stb. Éppígy szokásos ez más, a latin betűket használó nemzeteknél, franciáknál, belgáknál. Ezért hát hibás írásmódú a *Páál, Tóót* stb., hiszen ezekben ezekben rejtetten négy [rövid] magánhangzó torlódik össze: ezért *Paal*-t, *Toot*-ot vagy *Pál*-t, *Tót*-ot kellene írni.

Ezekből a magánhangzókból két kettőshangzó lesz, úgymint: *Ő, Ű.*[5]

1. Az *Ő* kettőshangzó *e*-ből és *o*-ból áll, az *Ű* pedig *e*-ből és *o*-ból. Ezért:
2. Helytelen az *Ö, Ü* vagy *Ő, Ű* vagy *eö, eü* írásmód, helyesen: *Ő, Ű.* Hiszen ugyanazokra kell bontani a jelölésben, amelyekből össze van téve.[6] Ez látható a nyomtatott nagy *Ő, Ű* betűkben, jóllehet a kisbetűkben ezt a kisebb betűméret miatt rendszerint nem lehet megőrizni.

Miként a magánhangzók, úgy a kettőshangzók is ékezettel jelölve hosszú *Ő*-re, *Ű*-re és rövid *Ő, Ű*-re oszlanak.

Ma számtalan, ámbár művelt ember folyamatosan elhanyagolja az ékezetet az *Ő* és az *Ű* felett mind a kézírásban, mind a nyomtatásban, a magyar írásmód nagy kárára. E gondatlanság miatt összekeverednek a szavak: hiszen ékezet nélkül mi különbség lenne a *tör*, frangit [tör] és a *tör*, laqueus [tőr] között? Pedig van: az egyiket *tőr*-nek, a másikat *tör*-nek írjuk.

Hasonlóképpen a magánhangzók feletti ékezet elhanyagolása összekeveri a hangzókat, és velük együtt a szavakat is, mint: *Hal*, piscis; *Hál*, pernoctat; *Éles*, acutus; *El-és*, cadit [elesik]; *Élés*, victus [élelem].

Tudatlanságát bizonyítja az, aki ezeket össze-vissza használja, holott nagy gondosságot érdemelne.

Nincs több kettőshangzónk, csak ez a kettő, hacsak valaki nem számítja ide a hosszú magánhangzókat is, kétszeres voltuk miatt.

Emiatt világos, hogy az *ay, ey, oy, uy* nem kettőshangzó. Hibásan írják tehát így: *Nyáy, feytem, boytos, suytom;* holott így kellene: *nyáj, fejtem* stb. Az *y* nem alkot kettőshangzót a magánhangzókkal, ezért nem kell a hangok közé számítani, amint ez alább nyilvánvaló lesz.

Ennyit a betűkről általában. Most pedig a gyakoribbakról, hangértékük és a származékszavak helyes írásmódja tekintetében. Ezt bizonyos szabályok szabják meg.

I. SZABÁLY

Olyan latin betűket kell használni, amelyekkel alkalmasabban lehet jelölni a magyar hangzásukat.[7] Ezért:

1. A latin *ae, oe* kettőshangzókat *e*-vel kell jelölni, mint a *Praebenda, poenitentia* szavakból *Prebenda, preda, penitentzia* stb.[8]
2. A *C, Q, X, Y* nem illik a magyar abc-be.

A *C, c* tisztán latin betű, amely az utána következő magánhangzó fajtája szerint változtatja hangértékét, úgymint: *Ca, ce, ci, co, cu.* A *c* helyett [a magyarban] *tz* írandó, amely hangértékét minden magánhangzó előtt megtartja, mint: *tza, tze, tzi, tzo, tzu, tzö, tzü.*

A [latin] *ca, co, cu* szótagokat *K*-val írjuk, ahogy a héberek, szírek, görögök szokták írni a *C*-t tartalmazó latin szavakat. A latinok meg fordítva, *C*-vel írják ezeknek a nyelveknek a *K*-ját. A *K* ugyanis nem latin betű.

Q q, debet reſolvi in *Kv.* ut *Kvártus*, Rom. 16: 23. *Kvártély*, *Kviétántzia*, *q* enim eſt purè Latina. Hinc nulla ſyllaba incipit à *q*, vel deſinit in *q* apud Hungaros, nec in *Kv.* Hebræi, Syri, Græci, *q* reddunt per K.

X, x, Latinorum & Græcorum debet pingi per *ks*, ut: *Artakſerkſes*, *Feliks*. Act. 23. *Alekſander*. Marc. 15: 20. Syrus Interpres has duas reddidit per *ks*: illam Hebræus Scriptor *Artachſaſta*. Eſd. 4: 7. Nchem. 2: 1.

Ex *Aleksander* apud Hungaros ſupereſt vox *Sándor*, & non *Xándor*.

Y, y. 1. In Vocibus Peregrinis jàm uſu Hungaricis ſcribenda eſt per *i*, ut: *Tirus*, *Siria*, *Mirtus*, *Mirha*. *&c.* ex Tyrus, Syria, &c. Sic *Babilónia*. 2. Nulla eſt vox Hungarica incipiens ab *y*, vel deſinens in eam. 3. Non eſt adhibenda, niſi juxtà quatuor Literas *g, l, n, t*, ad emolliendum earum duritatem, ut: *gy, ly, ny, ty*, quæ junctæ cum *y*, ſingulæ ſimplices Literas efficerent, ſi Hungaricæ eſſent in uſu, ut: *gyalázat*, *nyavalya*, *atya*. 4. Nec habent locum, niſi in ſimplicibus vocibus. Hinc vitiosè ſcribitur, *akarattya*, voluntas ejus. *Királlya*, Rex ejus &c. Sunt enim hæ Compoſitæ voces, ut patebit inferiùs. 5. Juxtà *g, l, n, t*, notatur *y* etiam ſic: *g'*, *l'*, *n'*, *t'*. Hinc quoq; colligitur, non eſſe eam Literam Hungaricam.

3. *G, g*, duriùs ſonat, nec addenda eſt ei *h*, ut: *megh*, *hamiſságh*, *Ghazda*, *&c.* *g* enim & *h*, duæ literæ ſunt, non ſimplex.

4. *I, i*, eſt Vocalis incipiens, promovens & finiens ſyllabam.

Non eſt confundenda

1. Cum *j*, ut: *jrok*, *bjró*, *vennj*.
2. Cum *y*, ut: *Várady*.
3. Cùm *ij*, præſertim in Majuſculis, ut: PALANKÍ, &c.

Et vice verſâ

1. *I*, non eſt ſcribenda loco *j*, ut: *Iárok*, ambulo. *Iánubor*, probus &c.
2. Nec *j*, ponenda pro *y*, ut: *vagj* & *hogj*, quod perperàm fit: *j* enim Conſona eſt, nec adhibetur *y*, niſi juxtà Literas jàm ſuprà dictas.
3. *Ÿ* etiam malè ſcribitur pro *i*: nec benè notatur ſupernè duobus punctis *ÿ*, hoc enim eſt *i*, & *j*.

5. *K*. Peregrinæ habentes *ch*, exprimendæ ſunt per K, ut: *Kérubimok*, *Kriſtus*, *Káldeusok*, *&c.* Imò Hebræorum ק כ ך Græcorum X, efferendum eſt per *K*.

6. *Ph, th, rh*, non ſunt apud Hungaros ſimplices Conſonæ, verùm binæ, ad diverſas vocales pertinentes.

Id Exempla oſtendunt: *Paphoz*, ad Paſtorem. *Néphez*, ad Populum. *Nátha*, catharrus. *Szabadíthat*, liberare poteſt. *Emberhez*, ad hominem. *Turha*, phlegma. &c.

Ph. Hinc in Peregrinis loco *ph*, ponenda eſt *f*, ut: *Filoſofia*, *Éfézus*, *Páfus*, *&c.* non *Philoſophia*, *Paphus*, &c. hanc enim purè Hungarus legeret *Pap-hus*, Caro Sacerdotis. *Act.* 13: 6.

Et ſic Literæ *ph* & *f*, eſſent promiſcuæ in vocibus merè Hungaricis; *ph* deberet enunciari per *f*, ut: *Paphoz* legeretur *Pafoz*. *Néphez*, *néfez*. quod abſurdum eſſe omnis videt.

Th. th exprimenda eſt per *t*, ut: *Máté*, Matthæus. *Tamás*, Thomas, &c. Non ſatis accuratè additur igitur *h*, ipſi *t*, in vocibus purè Hungaricis, ut: *Thúri*, *Thasnádi*, *Thállyai*, *Pathai*, *&c.*

NB. Voces apud Latinos habentes *ch*, *ph*, *th*, *rh*, *y*, omnes ſunt peregrinæ. Undè malè ſcribitur *Sepulchrum*, *Prophanus*, *Author*, *Syncerus*, voces enim hæ ſunt origine Latinæ.

Rh. Per nudum *r* ſcribendum eſt *rh*, ut: *Ródus ſiget*, *Tirrénum tengere*, ex Rhodus, &c.

7. *Ts* accuratiùs exprimitur per *ts*, quàm per *cs*, idem ferè imitantibus etiam Belgis, in *Witsius*, *Luyts*, *&c.* *cs* vix denſum illum ſonum exprimit, nam *c* eſt vicarium K.

Obſervatio. Olim Hungari (ut & hodiè in Nominibus propriis *Chúti*, *Chanádi*, *&c.* imitati hic Gallos) loco *ts*, uſi ſunt *ch*, ut: *chak*, tantùm. *chalán*, urtica. *choda*, miraculum &c. At meò judicio vitioſè: Cur enim in Latinis *ch*, non valet *ts*? vel ſi *ts*, per *ch*, exprimendum eſſet; *charus* legeretur *tsarus*, *tsaritas*, &c.

A *Q, q-t Kv*-re kell bontani, mint *Kvártus* (Róm. 16, 23), *Kvártély, Kviétántzia* [quietantia, nyugalom], a *q* ugyanis tisztán latin betű, ugyanis egyetlen szótag sem kezdődik vagy végződik *q*-val a magyarban, sem *kv*-val.

A görög és latin *X, x-et ks*-sel kell írni, mint *Artakſerkſes, Felikſ* (Csel. 23), *Alekſander* (Mk. 15, 20). A szír fordító ezt a kettőt *ks* betűvel adja vissza, a héber írónál az első *Artachſaſta* (Ezdr. 4, 7; Neh. 2, 1).

A magyaroknál az *Alekſander* szóból *Sándor* lett, nem pedig *Xándor*.

Y, y. 1. A magyarban használt idegen szavakban *i*-vel kell írni, mint a *Tyrus, Syria* szavakból *Tirus, Siria, Mirtus, Mirha* stb., hasonlóképp *Babilónia*. 2. Nincs *y*-nal kezdődő vagy végződő magyar szó. 3. Nem használandó máshol, csak e négy betű mellett: *g, l, n, t*, hangzásuk lágyítására, mint: *gy, ny, ly, ty*, melyek az *y*-nal összekapcsolva egy-egy egyszerű betűnek [hangnak] számítanak, amikor használjuk a magyarban, mint: *gyalázat, nyavalya, atya.* 4. Ezeknek csak egyszerű szavakban van helyük. Ezért hibásan írják így: *akarattya* [akaratja], voluntas eius; *Királlya* [királya], rex eius stb. Ezek ugyanis, mint alább kiderül, összetett szavak.[9] 5. A *g, n, l, t* mellett az *y*-t így jelölik: *g', l', n', t'*. Ez is azt bizonyítja, hogy az *y* nem magyar betű.

3. A *G, g* keményebben hangzik, és nem kell mellé *h*-t tenni, mint: *megh, hamiſságh, Ghazda* stb. A *g* és a *h* ugyanis két hang és nem egy.

4. Az *I, i* szótagot kezdő és záró hang.

Nem szabad felcserélni:

1. a *j*-vel, mint: *jrok, bjró, vennj.*[10]
2. az *y*-nal, mint: *Várady*.
3. az *ij*-vel, főleg nagybetűs írásban, mint: *PALANKŸ* stb.

És fordítva:

1. Nem szabad *I*-t írni a *j* helyett, mint: *Iárok*, ambulo; *Iámbor*, probus stb.
2. Nem szabad *j*-t írni az *y* helyett, mint: *vagj* és *hogj*, ami pedig minduntalan előfordul. A *j* ugyanis mássalhangzó, az *y* pedig csak a fent említett betűk mellett használandó.
3. Hibás, ha az *Y*-t az *i* helyett írják; és helytelenül jelölik két ponttal fölötte *ÿ*-ként, ez ugyanis *i* és *j*.

5. *K*. A *ch*-t tartalmazó idegen szavakban *K*-t kell írni, mint: *Kérubimok, Kriſtus, Káldeusok* stb. Sőt, a héber ח , כ, ק, [11] a görög *X* helyett is *K*-t kell írni.

6. A *Ph, th, rh* a magyaroknál nem egyszerű mássalhangzók, hanem két-két mássalhangzó, és ezek külön-külön magánhangzóhoz tartoznak.[12] A következő példák mutatják ezt:

Paphoz, ad pastorem; *Néphez*, ad populum; *Nátha*, catharrus; *Szabadíthat*, liberare potest; *Emberhez*, ad hominem; *Turha*, phlegma stb.

Ph Ezért idegen szavakban a *ph*-t *f*-fel kell helyettesíteni, mint *Filoſofia, Éféſus, Páfus* stb., nem pedig *Philoſophia, Paphus*, ezt ugyanis a tiszta magyar így olvasná ki: *Pap-hus*, caro sacerdotis (Csel. 13,6).

És így a *ph* és az *f* vegyesen lennének a tisztán magyar szavakban, a *ph*-t pedig *f*-fel kellene ejteni, mint *Paphoz*, amit úgy olvasnánk: *Pafoz; Néphez, néfez,* ami teljesen abszurdnak tűnik.

Th A *th t*-vel írandó, mint *Máté,* Mattheus; *Tamás,* Thomas stb. Pontatlanul teszik a tiszta magyar szavakban a *t*-hez a *h*-t, mint *Thúri, Thasnádi, Thállyai, Pathai* stb.

NB. A latinoknál a *ch, ph, th, rh, y* betűket tartalmazó szavak mind idegen eredetűek. Ezért helytelen a *Sepulchrum, Prophanus, Author, Syncerus* írásmód, ezek ugyanis latin eredetű szavak.

Rh Az *rh* helyett sima *r*-t kell írni az olyan példákban, mint *Rhodus*-ból *Ródus ſziget, Tirrénum tengere* stb.

7. A *tſ*-t [*cs* hangot] pontosabban fejezi ki a *ts,* mint a *cs,* ezt használják a belgák is a *Witſius, Luyts* stb. szavakban. *A cſ* alig adja vissza ezt a sűrűbb hangzást,[13] hiszen a *c* a *K* szomszédja.

Megjegyzés: A magyarok régen (és ma is a *Chúti, Chanádi* stb. tulajdonnevekben, a franciákat követve) a *ts* helyett *ch*-t használtak, mint *chak,* tantum; *chalán,* urtica; *choda,* miraculum stb. Megítélésem szerint helytelenül: hiszen a latinban a *ch* nem *ts* [*cs*] hangértékű. Ha a *ts*-t *ch*-val kellene írni, akkor a *charus*-t így olvanánk: *tſarus*, *tsaritas* stb.

8. *Tz* rectiùs ſcribitur per *tz*, quàm per *cz*, propter rationes jàm ſuperiùs poſitas, ut: *tzérna*, *tzél* &c. quàm *czérna*, *czél*, &c.

9. *U*, *u* Vocalis non eſt confundenda cum *v* conſonâ. Hinc malè ſcribitur: *Vram*, Domine. *Ualaki*, pro *valaki*, aliquis.

10. *'Z*, *'z* eſt litera diſtincta ab *S* & *Z*, ut ut cum *S* confundatur ubiq;. Debet tamen diſtingvi, ob vitandam confuſionem Vocum, vitiosâ ſcriptione facilè contingentem. Eadem literâ ſcribitur vulgò *ſeb*, vulnus, *ſeb*, loculus; *ſir*, flet, *ſir*, adeps; at litera debet utcunque accommodari pronunciationi. Scribendum itaq; eſt *Seb*, Vulnus. *'Zeb*, Loculus. *Sir*, Flet. *'Zir*, Adeps. Sic: *'Zidó*, *'Zobrák*, *'Zák*, *'Zujta*, *'Zadány*, &c.

In omnibus Libris Hungaricis, præter opera *Petri Pázmán* Cardinalis q. & Archi-Epiſcopi Strigonienſis, & Biblia Hungarica *Georgii Káldi* Jeſuitæ, non habita eſt ratio hujus *'Z*.

Aliqui ſic etiam expreſſerunt *'S*, ut: *'Sák*, Saccus: at propiùs accedit ad *z*, quàm ad *s*. Hæc Litera eſt inventitia, ob defectum Latinarum.

REGULA II.

Literæ combinatæ pro Simplicibus ſumendæ ſunt in collectione & pronunciatione earum.

Sunt autem eæ ſeptem:

gy, *ly*, *ny*, *ty*, *ts*, *tz*, *ſz*.

1. Geminantur eæ propter inſufficientiam Latinarum, ad exprimendum utcunq; ſonum Hungaricarum, ſi ſuâ figurâ ſcriberentur.

2. Non benè ſeparantur in Collectione ab invicem Literæ iſtæ, ſic: *g*, *y*, vel *ſ*, *z*, ut fit apud Mulierculas & Idiotas docentes Scripturam & Lecturam Hungaricam. Cùm ſi pronunciando ſunt ſingulæ Literæ, cur non debeant eſſe tales colligendo?

NB. Sunt præter Literas in Alphabeto numeratas duæ Conſonæ *ds* & *dz*, ut in Vocibus *Handsár*, Pugio. *Dsida*, Jaculum. *Dsigom*. (Hæ duæ poſteriores Turcicæ) *Madzag*, Funiculus. *Ódzeni*, Fundere. *Kérődzik*, Ruminat. *Bodza-fa*, Sambucus. *ds* eſſe Conſonam Hungaricam colligi vix poteſt, nàm nulla eſt vox, in qua reperiatur: in *Handsár* poteſt dividi in *d* & *s*: in *dz*, *d* in *z*, aut *t*, poteſt mutari, ut: *Mazzag*. *Ötzeni*. hinc *Ötvös*, Fuſor, quaſi *Öntvös*, *Kérötzik*.

Sic de Literis quoad expreſſionem ſoni. Jàm de accuratâ Vocum Simplicium, Derivatarum & Compoſitarum ſcriptione deinceps.

I. *De Vocibus Simplicibus.*

REGULA I.

Voces Originariæ apud Hungaros maximam partem ſunt Monoſyllabicæ.

Patet hoc vel ſaltèm in Nominibus membrorum humani corporis, ut: *Fö*, *Fül*, *Száj*, *Fog*, *Kéz*, *Láb*, *Térd*, *Szív*, &c. Sic: *Ég*, *Föld*, *Nap*, *Hóld*, *Víz*, *Tüz*, *Hó*, *Köd*, *Hal*. &c. Et Verba: *árt*, *tart*, *üt*, &c. Sic in *tanít*, literæ originariæ ſeu radicales ſunt *tan*, hinc *tanáts*.

REGULA II.

Omnis Vox Hungarica à Simplici Conſona incipit.

Hinc: Vox apud Hungaros duas in initio habens Conſonas eſt peregrina, ut: *Prédikátor*, *Trombita*, *Prókátor*, *Stráſa*, *Tréfa*, *Spék*, &c.

Talibus vocibus uſi Hungari, Vocales aliquas ſolent Conſonæ Priori vel præponere, ut: *Oskola* vel *Iskola*, Schola. *Iſtván*, Stephanus. *Iſtálló*, Stabulum. *Aſztal*, Menſa. à *ſtól* Sclavonico. Sic: *Kereſztyén*, *Kereſztség*, *Kereſztelni*, à Chriſtianus, Chriſtianitas, Chriſtianizare.

Vel poſtponere, ut: *Ferentz*, Franciſcus. *Goromba*. *Görög*, Græcus. *Palánt*, Planta. *Szalonna*, Lardum. à *Szlavina*, &c.

Obſerv. Vox *Egy* Unus, taliter ſcribi debet, non *Edgy*, patet ex Derivatis *Egyetemben*, unà. *Egyedül*, unicè. *Egyébütt*, unibi.

REGULA III.

Particula *az*, Vocibus à Vocali incipientibus præpoſita, retinet *z*; at Conſonantibus, amittit eam per aphæreſin, & notatur ſic: *a'*.

Exem-

8. A fent említett okokból a *tz*-t helyesebben írjuk *tz*-vel, mint *cz*-vel, mint: a *czérna, czél* stb. helyesebben *tzérna, tzél*.
9. Az *U, u* magánhangzót nem szabad összekeverni a *v* mássalhangzóval. Ezért helytelenül írják: *Vram*, Domine; *valaki*, aliquis helyett *Ualaki* stb.[14]
10. A *'Z, 'z* betű különbözik az *S*-től és a *Z*-től, noha mindenütt összekeverik az *S*-sel. Mégis meg kell különböztetni, hogy elkerüljük a szavak összekeveredését, ami pedig hibás írásmódnál könnyen megesik. Sokszor ugyanazzal a betűvel írják: *feb,* vulnus; *feb,* loculus [zseb]; *fir,* flet *fir*, adeps [zsír]; pedig a betűt mindig a kiejtéshez kell alkalmazni. Így írandó: *Seb,* vulnus; *'Zeb,* loculus; *Sir,* flet; *'Zír,* adeps. Így: *'Zidó, 'Zobrák* [fösvény], *'Zsák, 'Zujta, 'Zadány*[15] stb.

Semelyik magyar könyvben sem alkalmazzák ezt a fajta *'z*-t, kivéve Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek műveit és Káldi György bibliafordítását.[16]

Némelyek így írják: *'S*, mint *'Sák,* saccus, de közelebb áll ez a hang a *z*-hez, mint az *s*-hez. Ez a fajta betű a latin betűk elégtelen volta miatti találmány.

II. SZABÁLY

A kombinált [kétjegyű] betűket egyszerűnek kell venni a felsorolásban és a betűk kiejtésében is.

Hét ilyen van:

gy, ly, ny, ty, ts, tz, fz.

1. Ezek azért kétjegyűek, mert a latin betűk elégtelenek lennének a magyar hangzás megfelelő kifejezésére, ha saját [latin] alakjukban írnánk.
2. Helytelenül választják el a felsorolásban ezeket a betűket egymástól így: *g, y* vagy *f, z,* amint az előfordul, ha asszonyok vagy együgyűek tanítják a magyar írást és olvasást. Ha a kiejtésben egy betűnek számítanak, miért ne lennének azok a felsorolásban?

NB. Az abc-rendben előszámlált betűkön kívül van még két mássalhangzó, *ds* és *dz*, mint a *Handsár*, pugio; *Dsida,* iaculum; *Dsigom* (ez utóbbi kettő török szó); *Madzag*, funiculus; *Ôdzeni*, fundere; *Kérödzik*, ruminat; *Bodza-fa,* sambucus szavakban. A *ds*-t alig lehet felsorolni, mint magyar mássalhangzót, hiszen nincs olyan szó, amelyben szerepelne: a *Handsár*-ban *d*-re és *s*-re lehet osztani; a *dz* esetében a *d z*-re vagy *t*-re változhat, mint *Mazzag, Ötzeni,* innen van az *Ôtvös*, fusor, mintegy *Ôntvös*; *Kérötzik*.

Ennyit a betűkről, ami a hangértéket illeti. Ezután pedig az egyszerű, a képzett és az összetett szavak helyes írásáról.[17]

I. Az egyszerű szavakról

I. SZABÁLY

A tőszavak a magyaroknál legnagyobb részben egyszótagúak.

Kitűnik ez legalábbis a testrészek neveiből, mint: *Fö , Fül, Száj, Fog, Kéz, Láb, Térd, Szív* stb. Így: *Ég, Föld, Nap, Hóld, Víz, Tüz, Hó, Köd, Hal* stb. És az igék: *árt, tart, üt* stb. Így a *tanít*-ban a tő- vagy gyökhangok: *tan*, innen van a *tanáts*.[18]

II. SZABÁLY

Minden magyar szó egyszerű mássalhangzóval kezdődik.

Ezért a magyaroknál a két mássalhangzóval kezdődő szó idegen eredetű, mint: *Prédikátor,Trombita, Prókátor, Stráfa, Tréfa, Spék* stb.

Ezeket a szavakat használva a magyarok bizonyos magánhangzókat szoktak az elöl álló mássalhangzó elé tenni, mint *Oskola* vagy *Iskola*, schola; *Iftván,* Stephanus; *Iftálló,* Stabulum; a szláv *ftól* szóból *Aftal,* mensa. Így a *christianus, christianitas, christianizare* szavakból: *Kereftyén, Kereftség, Kereftelni.*

Vagy az elöl álló mássalhangzó után teszik, mint: *Ferentz*, Franciscus; *Goromba*; *Görög*, Graecus; *Palánt*, planta; a *szlanina* szóból *Szalonna*, lardum stb.

Megjegyzés: Az *Egy*, unus szót így kell írni, nem pedig *Edgy*-nek, kitűnik ez a származékszavaiból: *Egyetemben*, una; *Egyedűl*, unice; *Egyébütt,* unibi.

III. SZABÁLY

Az *az* szócska[19] magánhangzóval kezdődő szó előtt megtartja a *z*-t; mássalhangzóval kezdődő szó előtt elveszti, és így jelöljük: *a'*.

Exemplum ad prius: Homo, *az Ember*. Deus, *az ISTEN*. &c. ad poſterius: Terra, *a' Föld*. Mare, *a' Tenger*. &c.

Hoc accidit *az* & *ez*, cùm ſunt Pronomina Demonſtrativa, præſertim *ez*, hic, ut: hæc terra, *e' föld*. &c.

In Compoſitis etiam, ut: *amaz, imez*: *amaz ember*, ille homo: *imez edény*, iſtud vas: *ama' példa*, illud exemplum, &c.

Obſervatio. Particula *Az* vel *a'*, malè præponitur Nominibus Propriis, ut: *a' Dávid*, *a' Pál*, &c. niſi fuerint in Regimine, ut: *A' Dávid Fija*, &c. ſed Appellativis benè. Sic Hebræi ה ſuum Demonſtrativum Appellativis, non Propriis præponunt.

REGULA IV.

Particula *És*, Et, per Aphæreſin pingitur *'s*.

Exemplum: *Égen 's földön lakó teremtett állatok*, Cælum & terram inhabitantes Creaturæ.

Vitioſè itaq; ſcribitur *s-*, vel *s'*, eò quòd non à poſteriori, ſed à priori parte tollitur *é*.

REGULA V.

In Vocibus Apocopis paritèr adhibetur Apoſtrophus ', ac apud Latinos.

Ut: *URam kiáltásom' hallá-meg!* Domine mi clamorem meum exaudi &c.

Hoc obtinet apud Hungaros, maximè in Orationibus Rhythmicis.

II. *De Vocibus Derivatis.*

REGULA I.

Derivata ſuorum Primitivorum Literas retinere debent. Hinc

Pronunciationi non eſt accommodanda ſcriptio. Ut: *Romlottság*, Fragilitas. *Veſzettség*, Perverſitas. *Igazság*, Juſtitia. *Ravaſzság*, Aſtutia. *Egéſzség*, Integritas, &c. (*Száz-ſzor*. Sic in Adverbiis Derivatis: *Egy-ſzer*, *Két-ſzer*, *Hét-ſzer*, *Nyóltz-ſzor*, *Tiz-ſzer*, *Más-ſzor*,

REGULA II.

Verba in Prima Perſona ſingularis Numeri Indicativi Præſentis habentia *gy*, retinent in ſequentibus.

Ut: *Vagytok*, *vagynak*, Eſtis, ſunt, à *vagyok*, ſum.

Ità: *Hánytok*, *hánynak*, *hányni* ab *hányok*, projicio. *Hegyzem*, acuo, ab *hegy*. *Jegyzés*, *jegyzeni*, à *jegy*, ſignum. *Hagytam* ab *hagyok*, relinquo.

REGULA III.

Nomina Comparativi Gradûs à Poſitivo formantur additô *b*, vel *bb*.

Si deſinat vox in conſonam, additur *b*, ut: *Tudósb*. Si in Vocalem *bb*, ut: *Jó*, *jobb*. Interſeritur Conſonæ & *b*, *a* vel *e*, undè duplicatur *bb*, ut: *Tudósabb*, Doctior. Hoc patet in Accuſ. ſing. & Caſibus Pluralis Numeri.

REGULA IV.

Nomina Derivata à Verbis, debent ſcriptione diſtingvi ab iiſdem.

Ut: *Eredet*, Origo: *eredett*, ortus eſt. *Szeretet*, amor: *ſzeretett*, amavit. *Kezdet*, initium, vel principium: *kezdett*, incepit.

Illa per *t*, hæc per *tt*, ſcribenda ſunt.

At Nomina orta à Participiis Paſſivis, retinent *tt*, ut: *mentt ember*, excuſatus homo. Sic orta à Neutris Verbis, ut: *meg-eſett ſzemély*, perſona quæ cecidit, &c.

REGULA V.

Derivata à Patriis *j* habentibus, retinent illud.

Ut: *Tokaji* à *Tokaj*, *Halmaji*, *Gyulaji*, *Pataji*, *Geleji*, non *Tokai*, *Halmai* &c. ità enim Primitivum eſſet *Toka*, *Halma* &c. Sic: *Vaji*, *Baji*, *Fáji*, *Zaji* &c.

REGULA VI.

Adverbia Qualitatis ſcribuntur per *an*, aut *en*.

Ut: *ſzorosan*, ſtrictè: *erôsen*, fortiter: non *erőſſen*. Patet hoc ex *ſzépen* &c. *Sűrűen*, denſè: *keményen*, duriter &c.

REGULA VII.

Voces Monoſyllabicæ in Vocales deſinentes, propter Euphoniam, ſi creſcant in fine, ob concurſum duarum Vocalium, v recipiunt.

Példa az előbbire: Homo, *az Ember;* Deus, *az ISTEN* stb.; az utóbbira: terra, *a' Főld;* mare, *a' Tenger* stb.
Ide tartozik az *az* és *ez,* mivel mutató névmások, különösen az *ez,* hic, mint: haec terra, *e' föld* stb.
Az összetettekben is, mint *amaz, imez: amaz ember,* ille homo; *imez edény,* istud vas; *ama' példa,* illud exemplum stb.
Megjegyzés: Az *Az* vagy *a'* szócskát helytelenül teszik tulajdonnevek elé, mint *a' Dávid, a' Pál* stb., kivéve, ha birtokos szerkezetben állnak, mint: *A' Dávid Fija* stb.; de a köznevek elé helyesen teszik. Éppígy a héberek is a ⊓ mutató névmásukat[20] köznevek és nem tulajdonnevek elé teszik.

IV. SZABÁLY

Az *És* szócskát a szó eleji hangkiesésnél *'s*-sel írjuk.
Példa: *Égen 's földön lakó teremtett állatok,* caelum et terram inhabitantes creaturae.
Hibásan írják tehát így: *s-* vagy *s'*, mivel nem a végéről, hanem az elejéről hiányzik az *é.*

V. SZABÁLY

A szóvégi kiesésnél hasonlóképpen *'* hiányjelet alkalmazunk, ahogy a latinok is.
Mint: *URam kiáltásom' halld-meg!* Domine mi clamorem meum exaudi stb.
Ez a magyaroknál főleg a versekben fordul elő.

II. A képzett szavakról

I. SZABÁLY

A képzett szavaknak meg kell őrizniük tőszavaik betűit. Ezért
Az írásnak nem kell követnie a kiejtést. Mint: *Romlottság,* fragilitas; *Vefzettség,* perversitas; *Igazság,* Iustitia; *Ravafzság,* astutia; *Egéfzség,* integritas stb.
Így a képzett határozószavakban is: *Egy-fzer, két- fzer, Hét-fzer, Nyóltz-fzor, Tiz-fzer, Más-fzor, Száz-fzor.*

II. SZABÁLY

A kijelentő mód jelen idő egyes szám első személyben *gy*-t tartalmazó igék ezt a származékokban is megtartják
Mint például: a *vagyok,* sum igéből *Vagytok, vagynak,* estis, sunt.
Így: a *hányok,* proicio igéből *Hánytok, hánynak, hányni;* a *hegy* szóból *Hegyzem,* acuo; a *jegy,* signum szóból *Jegyzés, jegyzeni;* a *hagyok,* relinquo igéből *Hagytam.*

III. SZABÁLY

A középfokú mellékneveket az alapfokból képezzük *b* vagy *bb* hozzátételével.
Ha a szó mássalhangzóra végződik, *b*-t teszünk hozzá, mint *Tudósb.* Ha magánhangzóra, *bb*-t, mint *Jó, jobb.* Ha a mássalhangzó és a *b* közé *a* vagy *e* kerül, a *bb*-t megkettőzzük, mint: *Tudósabb,* Doctior. Ez az egyes tárgyesetből és a többes számú esetekből derül ki.

IV. SZABÁLY

Az igék és az igékből származott névszók között az írással kell különbséget tenni.
Mint: *Eredet,* origo; *eredett,* ortus est; *Szeretet,* amor; *fzeretett,* amavit; *Kezdet,* initium vagy principium; *kezdett,* incepit.
Az egyiket *t*-vel, a másikat *tt*-vel kell írni.
De a szenvedő igenevekből származó névszók megtartják a *tt*-t, mint: *mentt ember,* excusatus homo [felmentett ember].
Így a semleges igékből[21] származók is, mint: *meg-efett fzemély,* persona, quae cecidit stb.

V. SZABÁLY

A *j*-t tartalmazó helynevek származékai megtartják a *j*-t.
Mint: a *Tokaj*-ból *Tokaji; Halmaji, Gyulaji, Pataji, Geleji*, nem pedig *Tokai, Halmai* stb., ebben az esetben ugyanis a tövek ezek lennének: *Toka, Halma* stb. Így: *Vaji, Baji, Fáji, Zaji* stb.

VI. SZABÁLY

A milyenséget jelölő határozószavakat *an*-nal vagy *en*-nel írjuk.
Mint: *fzorofan,* stricte; *erősen,* fortiter; nem pedig: *erőffen.* Kiderül ez a *fzépen, Sűrűen,* dense; *keményen,* duriter stb.szavakból.

VII. SZABÁLY

Az egy szótagú, magánhangzóra végződő szavak, ha a végükön megnövekszenek, a két magánhangzó találkozásánál a jóhangzás kedvéért egy *v*-t vesznek fel.

Ut: A *fő*, fit *favat*: *tö*, *tavat*: *tő*, *tővek*: ab *hi*, vocat, fit *hívok*, *hívunk* &c.
Sic: *fövök*, *növök* &c. at non sequente Consonâ, ut: *hílak*, voco te: *hítok*, vocatis: *hínak*, vocant. Sic: *lónak*, equo: *lótól*, ab equo &c.
Hinc Adjectiva *Bő*, *Ó*, pingenda sunt, non *Bőv*, *Ov*: undè *Bőséges*, *Óság*, non *bővséges*, *óvság*; at *bőven*, *bővebb*: *ovas* vel *avas*, vetustus: *avult*, inveteratum.

REGULA VIII.

Vix existimem vocem aliquam in *v purum* desinere, at multas in *impurum v*.

Ut: *Enyv*, *Könyv*, *Ölyv*, *Örv*, *Nyelv*, *Kedv*, *Nedv*, humor.
Nec *Szív*, Cor, & *Hív*, fidelis, deberet scribi, undè *fíves*, *hívek*; verùm aut *fi*, *hi*, aut *fü* & *hü*: hinc *hüséges*, *hüség*, & non *hívséges*, vel *fívnek* &c.
Nec *hívság* vanitas, oritur ex *hív*, sed ex *hiú*. Hinc *hijában-valóság*, sicut ex *Fiú*, fit *Fiúság*, & *Fijában*, in filio ejus.

REGULA IX.

Fons Derivationis in Verbis Analogis apud Hungaros est Tertia singularis Indicativi Præsentis.

Ut: à *fereti* amat, fit *fieretek*, *fieretünk*, *fierettem*, *fieretném*, *fieretettem*, amor Passivum. Sic *jött* à *jö*, venit: *nőnek*, crescunt, à *nő*, crescit &c.
Anomala desinentia in *fiek*, *fiem*, *fiom* in Derivatis variant.
Ut: ab *Efiek* vel *efiem*, edo, *ifiom*, bibo, fit *ettem*, *ittam*, *egyél*, *igyál*, *enni*, *inni*.
Huc refer *vagyok*, sum: *valék*, *vólt*, *lenni*, hæc significativè à *vagyok* oriuntur, & non Etymologicè.

Observ. Tertia singularis Indicativi Verborum Monosyllaborum non debet accentua i, ut: *ád*, dat: *vét*, ferit, à *vetek*: *nyér*, lucratur, à *nyerek* &c. cùm accentum non retineant indè deducta, ut: *adok*, *adás* &c. *nyereség*, *nyerekedem*, *nyerni*, &c.

REGULA X.

Verbis Secundæ Singularis Indicativi Præsentis curatè additur *fz*.

Ut: *Tudfz*, scis: *fieretfz*, amas: *mútatfz*, ostendis: non *tuttz*, *fierettz* vitiosè.

Hâc Cautione additâ:

Verba Desinentia in *it*, & in duas Consonas, ipsi *fz* præponunt *a* vel *e*, ut: *tanítafz*, doces: *rontafz*, frangis: *mondafz*, dicis: *kérdefz*, interrogas.

REGULA XI.

Verba Secundæ Singularis Modi Imperativi, desinentia in *d*, duplicant eam.

Ut: *mondá*, dic, à *mond*: *kérdd*, interroga: *fedd-meg*, increpa &c.
Hæc scribuntur per Syncopen: pro *mondjad*, *kérdjed*, &c.

REGULA XII.

Imperativi Secundæ Singularis, cum Nominibus vel Pronominibus tertiæ Personæ constructi, cum *d* scribi debent.

Ut: *Tartsd-meg az embert*, *tartsd-meg őtet*, *téritsd hozzád őket* &c.

Nota. 1. Simpliciter exprimuntur, cùm ad secundam Personam, ut: *Plántálj fölöt*, aut tertiam indeterminatè: *Plántálj valamit*; sed *d* accipiunt, cùm referuntur ad tertias personas, ut: *Plántáld a' fölöt*, aut determinatè, ut: *Plantáld őket*.

2. Verba intensiorem & directiorem Actionem significantia scribuntur ità, non item aliam, ut: *Tarts valamit*, *tarts-meg minket*, &c.

REGULA XIII.

Imperativus derivatur à suo fonte, adjectâ *j*.

Ut: à *Kér*, fit *kérj*: à *mond*, *mondj*: à *vetteg*, *vettegj* &c.

Excipe: Desinentia in *s*, quæ mutant *j* in *s*, ut: ab *olvas*, fit *olvass*.
Desinentia in *at*, *et*, *ut*, *ít* mutant in *s*, & *j* in *s*, ut: *mutát*, hinc *mutass*, *fieress* &c.
Desinentia in *it*, *j* mutant in *s*, manente *t*, ut: à *tanít*, fit *tanits* &c.
Sic Desinentia in *t*, præcedente consona, *j* mutant in *s*, ut: *ronts*, à *ront*.
Sic in *z*, mutant eam in *zz*, ut: *irgalmazz*, ab *irgalmaz*.
Desinentia in *fit*, *t* mutant in *fz*, ut: ab *olvafzt*, liquefacit, fit *olvafzfz*, liquefac: à *marafzt*, fit *marafzfz*, detine &c.

REGU-

Mint: a *fzó*-ból *fzavat* lesz, a *tó*-ból *tavat*; a *tő*ből *tővek*; a *hi*, vocat szóból *hívok, hívunk* stb. Így: *fzövök, növök* stb., ám ha nem követi magánhangzó, akkor: *hílak,* voco te; *hítok,* vocatis; *hínak,* vocant. Így: *lónak,* equo; *lótól,* ab equo stb.

Ezért a *Bő* és *Ó* mellékneveket így kell írni, nem pedig *Bőv*-nek és *Ov*-nak, innen *Bőséges, Óság,* nem pedig *bővséges, óvság;* de *bőven, bővebb; ovas, avas,* vetustus; *avult,* inveteratum.

VIII. SZABÁLY

Alig hiszem, hogy létezik tiszta [magánhangzó után álló][22] *v*-re végződő szó, ellenben van sok nem tiszta *v*-re végződő.

Mint: *Enyv, Könyv, Ölyv, Örv, Nyelv, Kedv, Nedv,* humor.

És nem *Sziv*-nek, cor és *Hív*- nek, fidelis kell írni, a *fzives, hivek* alapján, hanem vagy *fzi, hi,* vagy *fzü, hü,* innen *hüséges, hüség;* nem pedig *hivséges* vagy *fzivnek* stb.

A *hivság,* vanitas sem a *hiv*-ből származik, hanem a *hiú*-ból. Innen van a *hijában-valóság,* miként a *Fiú*-ból *Fiúság* és *Fijában,* in filio eius.

IX. SZABÁLY

A magyaroknál szabályos igék esetében a képzés kiinduló alakja a kijelentő mód jelen idő egyes szám harmadik személy.[23]

Mint: a *fzeret,* amat igéből lesz: *fzeretek, fzeretünk, fzerettem, fzeretném, fzerettetem,* amor, szenvedő. Így a *jő*, venit igéből *jőfz* lesz*;* a *nő*, crescit igéből *nőnek,* crescunt stb.

A rendhagyó *fzek, fzem* és *fzom* végűek a képzett alakokban különfélék.

Mint: az *Efzek* vagy *efzem,* edo; *ifzom,* bibo igékből *ettem, ittam, egyél, igyál, enni, inni.*

Ide tartozik a *vagyok,* sum; *valék, vólt, lenni;* ezek jelentésük szerint származnak a *vagyok*-ból, nem pedig etimológiailag.

Megjegyzés: Az egyszótagú igék kijelentő módú egyes szám harmadik személyét nem szabad ékezni, mint: *ád,* dat; a *vetek*-ből *vét,* serit [vet]; a *nyerek*-ből *nyér*, lucratur stb., mivel a belőlük származó alakokban nincs ékezet, mint: *adok, adás stb.; nyereség, nyerekedem, nyerni* stb.

X. SZABÁLY

A kijelentő mód jelen idő második személyű igékhez gondosan *fz*-t kell tenni.

Mint: *Tudfz,* scis; *fzeretfz,* amas; *mútatfz,* ostendis; nem pedig hibásan *tuttz, fzerettz.*

Azzal a kikötéssel, hogy:

az *it*-re illetve a két mássalhangzóra végű igék az *fz* elé egy *a*-t vagy *e*-t tesznek, mint *tanítafz,* doces; *rontafz,* frangis; *mondafz,* dicis; *kérdefz,* interrogas.

XI. SZABÁLY

A *d*-re végződő igék felszólító mód egyes szám második személyben megkettőzik a *d*-t.

Mint: a *mond*-ból *mondd*, dic; *kérdd,* interroga; *fedd-meg,* increpa stb.

Ezeket hangkivetéssel a *mondjad, kérdjed* stb. helyett írjuk.

XII. SZABÁLY

A felszólító mód egyes szám második személyét *d*-vel írni, ha a szerkezetben [tárgyként] névszó vagy harmadik személyű névmás áll.

Mint: *Tartſd-meg az embert, tartſd-meg őtet*, *térítsd hozzád őket* stb.

Megjegyzés: 1. Egyszerűen [*d* nélkül] írjuk, ha második személyre vonatkozik, mint: *Plántálj fzőlőt*[24] vagy harmadik személyű határozatlan névmásra, mint *valamit;* de *d*-t kap, ha harmadik személyre utal, mint *Plántáld a' fzőlőt* vagy harmadik személyű határozott névmásra, mint *Plantáld őket.*

2. Így írjuk a közvetlenebb, valamire irányuló cselekvést jelölő [határozott ragozású] igéket, de a másmilyent nem, mint *Tarts valamit, tarts-meg minket* stb.

XIII. SZABÁLY

A felszólító módot a tőből[25] képezzük, egy *j* hozzátételével.

Mint: a *Kér*-ből *kérj* lesz, a *mond*-ból *mondj*, a *retteg*-ből *rettegj* stb.

Kivétel: Az *s*-re végződők a *j*-t *s*-re változtatják, mint: az *olvas*-ból *olvass* lesz.

Az *at, et, ut* végűek a *t*-t *s*-re változtatják, mint: a *mutat*-ból *mutass, fzeress* stb.

Az *it* végűek a *t*-t *s*-re változtatják, miközben a *t* megmarad, mint: a *taníts*-ból *taníts* lesz stb.

Így a *t*-re és előtte egy mássalhangzóra végződők a *j*-t *s*-re változtatják, mint: a *ront*-ból *ronts.*

Így a *z* végűek a *z*-t *zz*-re változtatják, mint: az *irgalmaz*-ból *irgalmazz*.

Az *fzt* végűek a *t*-t *fz*-re változtatják, mint az *olvafzt,* liquefacit igéből *olvafzfz,* liquefac lesz; a *marafzt*-ból *marafzfz,* detine lesz stb.

R E G U L A XIV.

Verborum Indicativi & Subjunctivi Terminationibus in *a, am, ad, em, ed, e, ük, ük, átok, étek*, non *gy*, aut *ly*, aut *ny*, aut *ty*, ſed *j* debet præponi.

Ut: *mondja*, *ſkenteljük*, *vigaſztaljuk*, *kivánjátok*, *tartják*, &c. non *mondgya*, *ſkentellyük* &c.

Vitioſam iſtam Scriptionem invexit ſola pronunciatio talium Verborum, accommodatam eidem.

Nec alii, qui eam defendunt, adhibent alibi Literas iſtas combinatas, niſi in Verbis Deſinentibus in *d, l, n, t, gy, ly, ny*: ità, ut poſt *d, gy*: poſt *l, ly*: poſt *n, ny*: poſt *t,ty*: poſt *gy, gy*: poſt *ly, ly*: poſt *ny, ny* ſcribant. At nec hæc accuratè, ut: *hagygyon*, *follyon*; ſed ſic: *hagyjon*, *folyjon*, *hányja* &c.

In Verbis in alias Literas finitis, uſurpant *j*, ut: *kérjem*, *rágjuk*, *tsapjam*.

R E G U L A XV.

Verborum in Perſonis Terminationes oriuntur ex Pronominibus.

Ut: *Tanítom*, *tanítod*, *tanítja*, *tanítjuk*, *tanítunk*, *tanítotok*, *tanítnak*, *tanítják*, ex *m*, ab *enyim*: *d*, ab *tiéd*: *ja* vel *je*, ab *magájé*: *nk*, à *miénk*: *tok* aut *tek*, à *tiétek*: *nak* aut *nek*, ab *annak* vel *ennek*.

Hoc obtinente etiam apud Hebræos in terminationibus Perſonarum.

R E G U L A XVI.

In Verbis Secundæ Singularis Indicativi Præſentis à *ſzek* derivatis, duplicanda eſt *ſz*.

Ut: à *léſzek*, *téſzek*, *véſzek*, &c. fit *léſſzek*, *téſſzek*, *véſſzek* &c.

Scribitur ita per Syncopen; *leſz* enim idem eſt, ac *léſzeſz* &c.

R E G U L A XVII.

Verba Potentialia Secundæ Singularis Indicativi Præſentis in *ſza*, *ſze* deſinentia, retinent literas originales.

Ut: *láthatdſza*, *vehetdſze* &c. potes videre, accipere, pro *láthatodſza* &c.

Et *láthatſzſza*, *vehetſzſze*, &c. à *láthatſz*, *vehetſz* &c.

Obſerv. Syllaba *ſeg* vel *ſég*, non debet duplicare *ſs*, niſi vox, cui annectitur, exeat in *s*.

Ut: *haſonlatoſság*, *ſorgalmatoſság*, patet ex annexis in Vocalem deſinentibus, ut: *Erősség*, *haſonlóság*, *ditsőség*, *háborúság*, &c.

III. *De Vocibus Compoſitis.*

R E G U L A I.

Voces Compoſitæ Partis ſuæ prioris Literas retinere debent.

Scribuntur Compoſita, vel utramq; partem confundendo, vel diſtingvendo ab invicem lineolâ transversâ, ut: *elvágom*, *meg-töröm*, *baj-vívó*, *ör-álló*, &c.

Ità fit apud Latinos, ut: *circum-eo* &c. *ante-mala*, *retro-actio*.

Vox *ſzaka* quibusdam affigitur, manentibus prioris Partis Literis, ut: *teletſzaka*, per hyemem: *eſtendőtſzaka*, *nyáratſzaka*, *éjtſzaka*.

Prior pars finita in *j*, in Compoſitione retinet eandem, ut: *férjſt*, mas: *éjfél*, media nox: *fürj háj*, arvina coturnicis.

Nomina cum Nominibus Compoſita, magis, quàm Verba cum Præpoſitionibus, diſtingvuntur ab invicem lineolâ --.

Ut: *Bálvány-imádó*, *Szij-gyártó*, *Nagy-Ida*, *Nagy-Ari*, *Anya-ſzent-egy-ház*, *ellenvetés*, *há'-adás*, *gond-viſelés*, &c.

Et cum aliis quibusdam, Ut: *egyſzer-'s-mind*, *mind-azon-által*, *kivált-képen-való*, *ide-'s-tova*, *áll-ortza*, *gazd'-aſszony*.

R E G U L A II.

Compoſita cum Affixo Tertiæ Perſonæ Singulari non debet ſcribi *gya, ſya, nya*, vel *tya*, ſed *ja*, vel *je*.

Ut: *gondja*, cura ejus: *akaratja*, voluntas ejus: non *gondgya*, *akarattya*.

Etiam hanc ſcriptionem perverſam invexit pronunciatio.

Hinc: Deſinentia ſimplicia in *d*, recipiunt *gy*: in *t, ty*: in *l, ly*: in *n, ny*: non alia etiam juxta malè ſcribentium mentem, ut: *Rabja*, Captivus ejus: *Papja*, Paſtor ejus, &c.

XIV. SZABÁLY

Az igék kijelentő és felszólító módú végződéseiben az *a, am, ad, em, ed, e, uk, ük, átok, étek* elé nem *gy*-t vagy *ly*-t vagy *ny*-t vagy *ty*-t kell tenni, hanem *j*-t.

Mint: *mondja, ſzenteljük, vigaſztaljuk, kivánjátok, tartják* stb., nem pedig *mondgya, ſzentellyük* stb.

Ezt a hibás írásmódot egyedül ezeknek az igéknek a kiejtése és az írás ahhoz alkalmazása hozta magával.

Még azok is, akik ezt az írásmódot pártolják, csak a *d, l, n, t, gy, ly, ny* végű igéknél használják az összetett betűket, úgy, hogy a *d* után *gy*-t írnak; az *l* után *ly*-t; az *n* után *ny*-t; a *t* után *ty*-t; a *gy* után *gy*-t; az *ly* után *ly*-t; az *ny* után *ny*-t. De még ezt sem következetesen, mint: *hagygyon, follyon,* hanem így: *hagyjon, folyjon, hányja* stb.

A más hangokra végződő igéknél ők is *j*-t használnak, mint: *kérjem, rágjuk, tsapjam.*

XV. SZABÁLY

Az igék személyragjai névmásokból erednek.[26]

Mint: *Tanítom, tanítod, tanítja, tanítjuk, tanítunk, tanítotok, tanítnak, tanítják.* Az *m* az *enyim*-ből ered; a *d* a *tiéd*-ből; a *ja* vagy *je* a *magájé*-ból; az *nk* a *miénk*-ből; a *tok* vagy *tek* a *tiétek*-ből; a *nak* vagy *nek* az *annak* vagy *ennek*-ből.

Ugyanígy van a hébereknél is a személyekre utaló végződésekben.

XVI. SZABÁLY

A *ſzek* végű igék kijelentő mód jelen idő egyes szám második személyében az *ſz*-t meg kell kettőzni.

Mint: a *léſzek, téſzek, véſzek*-ből *léſzſz, téſzſz, véſzſz* stb. lesz.

Hangkivetéssel írjuk így; a *leſzſz* ugyanaz, mint a *léſzeſz* stb.

XVII. SZABÁLY

A ható igék a *ſza, ſze* végű jelen idejű kijelentő módú egyes szám második személyben megtartják eredeti betűiket.

Mint: *láthatdſza, vehetdſze,* potes videre, accipere [láthatod, veheted], ahelyett, hogy: *láthatodſza* stb.

Továbbá a *láthatſz, vehetſz*-ből *láthatſzſza, vehetſzſze* stb.

Megjegyzés: A *ſeg* vagy *ſég* szótagban nem szabad megkettőzni az *ſs*-t, hacsak nem végződik *s*-re az a szó, amelyhez hozzátesszük. Mint: *haſonlatoſság, ſzorgalmatoſság,* Kitűnik ez a magánhangzóra végződőkből, mint: *Erőség, haſonlóság, ditsöség, háborúság* stb.

III. Az összetett szavakról[27]

I. SZABÁLY

Az összetett szavakban meg kell tartani az eredeti rész betűit.

Az összetett szavak részeit vagy egybeírjuk, vagy kötőjellel választjuk el egymástól, mint: *el-vágom, meg-töröm, baj-vívó, ör-álló.*

Így van a latinoknál is, mint: *circum-eo* [körüljárom], *ante-mala* [almák előtt/bűnök előtt], *retro-actio* [visszacsinálás].[28]

Ha bármihez hozzátesszük a *ſzaka* szót, megtartja eredeti rész betűit, mint: *teletſzaka,* per hiemem [télen]; *eſztendőtſzaka, nyáratſzaka, éjtſzaka.*

Ha az eredeti rész *j*-re végződött, az összetételben megőrzi azt, mint: *férjfi,* mas; *éjfél,* media nox; *fürj háj,* arvina coturnicis.

A névszó és összetételét inkább választjuk el kötőjellel, mint az ige és az igekötő összetételét.

Mint: *Bálvány-imádó, Szij-gyártó, Nagy-Ida, Nagy-Ari, Anya-ſzent-egy-ház, ellen-vetés, hál'-adás, gond-viſelés* stb.

És bármely más szófajúakat, mint: *egyſzer-'s-mind, mind-azon-által, kivált-képen-való, ide-'s-tova, áll-ortza, gazd'-aſzſzony.*

II. SZABÁLY

Az egyes szám harmadik személyű toldalékkal [birtokos személyjellel] összetett szavakat *ja, je*-vel kell írni, nem pedig így*: gya, lya, nya* vagy *tya*.

Mint: *gondja,* cura eius; *akaratja,* voluntas eius; nem pedig: *gondgya, akarattya.*

Ezt a hibás írásmódot is a kiejtés okozza.

Ezért: a *d* végű egyszerű szavak *gy*-t kapnak; a *t* végűek *ty*-t; az *l* végűek *ly*-t, az *n* végűek *ny*-t; ám a többi még a helytelenül írók észjárása szerint sem, mint: *Rabja,* captivus eius, *Papja,* pastor eius stb.

Obſervatio. Affixum *ja* vel *je*, juxtà Præcedentes Vocales mutatur in *i*, ut: *jelenti*, non *jelentje*. Si Vocales præcedentes ſint *e*, *i*, mutatur in *i;* ſi *a*, *o*, in *ja*.

Non poteſt defendi *ſkereti*, ſi rideatur *mondi* &c. Nec *mondja*, ſi contemnatur *ſkeretje*. Quia *ja* vel *je* pariter ibi mutatur in *i*, ut in his.

REGULA III.

Poſtpoſitiones *bann*, *benn*, cùm quietem in loco ſignificant, debent ſcribi *ban*, *ben*; cùm motum ad locum, *bá'*, *bé'*.

Referri poſſet hæc Regula ad rectam loquendi rationem.

Hinc malè ſcribitur & pronunciatur: *Menjünk a' Templomban*, Eamus in Templum, ſed *a' Templomba*.

Forſan *ben* deberet ſcribi curatiùs per *benn*. Patet ex Compoſitis cum Affixis, ut: *ben-nem*, *benned*, *benne*, &c.

Sic terminantur aliæ quoq; Poſtpoſitiones, ut: *utánn*, *elött*, *hozz*, *mellett*, *között*, *miatt*. Huc refer *helyett*.

Obſerv. Voces *reggel*, *eſtvel* ſunt Compoſitæ: ***Reggel*** ex antiquo *reg*, hinc *reg-Miſe*, & Poſtpoſitione *vel*: *eſtvéli* ab *eſt*.

REGULA IV.

Multa ſunt in Compoſitis in uſu, in ſimplici non item.

Sic: *annyi*, *mennyi*, *annyira*, quæ accuratiùs ſcriberentur *a' nyi*, pro *az nyi* &c.

Talia ſunt: *Nápa*, *Ipa*, *Iſtú*, *Őr-álló*, *Őr-fa*, ab *őr*, hinc Verbum *őrizem*, cuſtodio: *tár-ház*, *tár-ſzekér*, *tar-varjú*. *Szabóné*, *Papné*, ab antiquo *nő*, id eſt *feleség*, dedit originem his: *nőzök*, *nőzni*, *nős*, *nőtelen*. *ő* hodiè mutatur in *é*.

REGULA V.

Voces *Vala*, *fogom*, *fogja* &c. *légyen*, *vólna*, Verbis Lineolâ -- debent jungi.

Ut: *Látom-vala*, *fogom-látni*, *láttam-légyen*, *láttam-vólna*, *látni-fogja*. Unô ſiquidem verbô efferuntur Latinè, ut: videbam, videbo, viderim, vidiſſem, videbit.

Sic: *fogom*, *fogod*, *fogja*: *fogjuk*, *fogjátok*, *fogják*: *fogok*, *fogsz*, *fog*: *fogunk*, *fogtok*, *fognak*, Verbis Infinitivis addi ſolitum, ab iisdem lineolâ diſtingvitur.

Ut: *tanítani-fogom*, docebo: *ſkeretni-fogsz*, amabis &c. Sunt autem talia Verba Modi Indicativi, Futuri Temporis.

REGULA VI.

Jé Poſſeſſivum debet diſtingvi ab Interrogativo *é*, ut: *Atyaé*? Paterne? *Atyájé*, Patris.

é Interrogativum, Vocalem, cui annectitur, non mutat; at *jé* Poſſeſſivum ex brevi eam facit longam. Nomina in Vocalem deſinentia obtinent id; at deſinentia in Conſonas, non admittunt iſtam diſtinctionem, ut: *emberé*, hominis & homóne? ſeu an homo?

REGULA VII.

Nomina cum Affixis juncta ſunt etiam Compoſita.

Ut: *ſolgám*, *ſolgád*, *ſolgája* &c. ſervus meus, ſervus tuus, ſervus ejus &c.

Obſerv. Sunt tria Pronomina, à quibus omnia affixa Nominibus addita oriuntur, videlicet:

Enyim, *tiéd*, *övé*, hinc affixa *m*, *d*, *ja*, *je*.

Miénk, *tiétek*, *övék*, hinc *nk*, *tok* vel *tek*, *jok* vel *jek*.

Enyéim, *tiéid*, *övéi*, hinc *im*, *id*, *éi* vel *ái*.

Miéink, *tiéitek*, *övéik*, hinc *ink*, *itok* vel *itek*, *áik* vel *éik*.

m, *d*, *je*, *ja* affigitur Singularibus Nominibus, ad rem unam relatis, ut: *ſolgám*, *ſolgád*, *ſolgája*, ſervus meus, tuus, ejus.

nk, *tok* vel *tek*, *jok* vel *jek* Singularibus, ad res, vel Perſonas plures relatis, ut: *ſolgánk*, *ſolgátok*, *ſolgájok*, ſervus noſter, veſter, eorum.

ink, *itok* vel *itek*, *ik* affigitur Pluralibus, plures res, vel Perſonas reſpicientibus, ut: *ſolgáink*, *ſolgátok*, *ſolgáik*, ſervi noſtri, veſtri, eorum.

im, *id*, *i* Pluralibus, ad rem, vel Perſonam unam reſpicientibus, ut: *ſolgáim*, *ſolgáid*, *ſolgái*, ſervi mei, tui, ipſius.

Hinc abſonæ iſtæ locutiones Hungarorum: Hoſtis abegit eorum boves & equos. *Az ellenſég el-hajtotta azoknak ökröket és lovokat*. Cùm oportuit dici: *ökreiket és lovaikat*. Homines enim plures, non unum boyem, aut eqvum habeat, ſed plures; aut ſi unum, benè enunciantur conſtructa prætacta.

Talia

Megjegyzés: A *ja* vagy *je* toldalék[29] az előtte álló magánhangzónak megfelelően *i*-re változik, mint: *jelenti*, nem pedig *jelentje*. Ha az elöl álló magánhangzó *e* vagy *i,* akkor a toldalék *i*-re változik, ha *a* vagy *o,* akkor *ja*-ra.

Nem védhető a *fzereti,* ha kinevetjük a *mondi*-t. A *mondja* sem, ha megvetjük a *fzeretje* alakot. Hiszen egyaránt a *ja* vagy *je* változik itt *i*-re, mint azokban.

III. SZABÁLY

A *bann* és *benn* névutókat,[30] ha valamely helyen tartózkodást jelölnek, *ban, ben* alakban kell írni, ha pedig valahová irányuló mozgást, *ba', be'* alakban.

Ez a szabály kiterjeszthető a szólás helyes módjára is.

Ezért helytelenül írják és mondják: *Menjünk a' Templomban,* eamus in templum, hanem *a' Templomba.*

Lehet, hogy a *ben*-t helyesebben *benn*-nek kellene írni. Kitűnik ez a toldalékos alakjaiból, mint: *bennem, benned, benne* stb.

Így végződnek más névutók is, mint: *utánn, elött, hozz, mellett, között, miatt.* Idetartozik a *helyett* is.

Megjegyzés: A *reggel* és az *eftvel* összetett szavak: a *Reggel* a régi *reg*-ből (innen van a *reg-Mife*), és a *vel* névutóból; az *eftvéli* az *eft*-ből.

IV. SZABÁLY

Sok szót csak összetételben használunk, egyszerű alakjukban nem.

Így: *annyi, mennyi, annyira,* ezeket pontosabban így kellene írni: *a'nyi, az nyi* helyett stb.

Ilyenek: *Napa, Ipa, Ifjú,* az *ör*-ből *Ör-álló, Ör-fa,* innen van az *örizem,* custodio; *tár-ház, tár-fzekér, tar-varjú. Szabóné, Papné* a régi *nő,* azaz *feleség* szóból. Innen származik: *nőzök, nőzni, nős, nőtelen*. Az *ő* mára *é*-re változott.

V. SZABÁLY

A *Vala, fogom, fogja* stb., *légyen, vólna* szavakat kötőjellel kell az igékhez kapcsolni.

Mint: *Látom-vala, fogom-látni, láttam-légyen, láttam-vólna, látni-fogja.* Latinul is egyetlen szóval fejezzük ki ezeket, mint: *videbam, videbo, viderim, vidissem, videbit.*

Így: a főnévi igenevekhez járuló *fogom, fogod, fogja; fogjuk, fogják; fogok, fogsz, fog; fogunk, fogtok, fognak* szavakat kötőjellel kell az igenevektől elválasztani.

Mint: *tanítani-fogom,* docebo; *fzeretni-fogsz,* amabis stb. Ezek az igék kijelentő mód jövő idejűek.

VI. SZABÁLY

A birtokos[31] *Jé*-t meg kell különböztetni a kérdő *é*-től, mint: *Atyaé?,* paterne? *Atyájé,* patris.

A kérdő *é* nem változtatja meg azt a magánhangzót, amelyhez kapcsolódik; de a birtokos *jé* a rövid magánhangzót megnyújtja. A magánhangzóra végződő névszóknál érvényes ez, de a mássalhangzóra végződők nem teszik lehetővé ezt a megkülönböztetést, mint: *emberé,* hominis [emberé] és homone? [ember-e?] avagy an homo? [vajon ember?]

VII. SZABÁLY

A toldalékokkal [birtokos személyjelekkel] kapcsolt névszók is összetételek.[32]

Mint: *fzolgám, fzolgád, fzolgája* stb. servus meus, servus tuus, servus eius stb.

Megjegyzés: Van három névmás, amelyekből minden, a névszókhoz járuló toldalék származik, ti. az

Enyím, tied, övé, innen vannak az *m, d, ja, je* toldalékok.[33]

Miénk, tiétek, övék, innen az *nk, tok* vagy *tek, jok* vagy *jek*.

Enyéim, tiéid, övéi, innen az *im, id, éi* vagy *ái*.

Miéink, tiéitek, övéik, innen az *ink, itok* vagy *itek, áik* vagy *éik*.

m, d, je, ja járul az egyes számú, egy dologra [birtokosra] utaló névszókhoz, mint: *fzolgám, fzolgád, fzolgája,* servus meus, tuus, eius.

nk, tok vagy *tek, jok* vagy *jek* járul az egyes számú, több dologra vagy személyre [birtokosra] utaló névszókhoz, mint: *fzolgánk, fzolgátok, fzolgájok,* servus noster, vester, eorum.[34]

ink, itok vagy *itek, ik* járul a többes számú, több dologra vagy személyre [birtokosra] utaló névszókhoz, mint: *fzolgáink, fzolgáitok, fzolgáik,* servi nostri, vestri, eorum.

im, id, i járul a többes számú, egy dologra [birtokosra] utaló névszókhoz, mint: *fzolgáim, fzolgáid, fzolgái,* servi mei, tui, ipsius.

Ezért hibásak a következő magyar mondatok: Hostis abegit eorum boves et equos, *Az ellenfég elhajtotta azoknak ökröket* [ökrüket] *és lovokat* [lovukat]. Így kellene mondani: *ökreiket és lovaikat,* hiszen az embereknek nem egy ökrük van, hanem több, és nem egy lovuk, hanem több; ha egy lenne, akkor lenne jó az előző szerkezet.

Talia ſunt: Opera hominum, *Embereknek tselekedeteik*, non *tselekedetek*. Nàm hoc *opus hominum*.

Habent Moſen & Prophetas, *Vagyon Mósesek és Próféták*, non *Próféták*, hoc enim unum ſignificat.

REGULA VIII.

Voces Relationem Realem notantes contractè recipiunt Affixa *ja, jok*, Affixa Tertiæ Perſonæ.

Ut: *Atyja*, Pater ejus: *Anyja, bátyja, nénjek*, pro *Atyája, Anyája, Anyája* &c.

Sic: *Királyjok*, Rex eorum, ut diſtingvatur à *Királyok*, Reges.

REGULA IX.

In Vocalem Deſinentes Voces ultimam accentuant propter Affixa.

Ut: *ſzolga, ſzolgáik, mondjátok, akarják* &c.

Hactenùs de Vocum Simplicium, Derivatarum & Compoſitarum accuratâ Scriptione.

Jàm

De Recta Loquendi Ratione.

REGULA I.

Subſtantivum à Subſtantivo diverſæ rei regitur.

Vox hìc recta manet, altera regens mutatur, eſtq; quaſi cum Affixo juncta, ut: *ISTEN Háza*, Domus DEI &c. vel rectè additur *nek* vel *nak*, ut: *Embernek állapotja*, Status Hominis. *A' Királynak ſzolgája*, Servus Regis. Sic in Plurali K ad plures refertur, ut: *Hiveknek üldöztetések*, Perſecutio Fidelium, non *üldöztetése*, hoc enim ad unum Fidelem refertur.

Hinc non eſt accurata locutio: *Az Iſtennek az ő Irgalmaſsága*, ſed *az Iſtennek Irgalmaſsága*.

Obſerv. Voci regenti debet addi ipſius Adjectivum immediatè, non rectæ, nè mala & vitioſa Conſtructio indè oriatur, ut: *A' Király roſz pénze*, mala pecunia Regis, non *a' roſz Király pénze*: nàm ſic Adjectivum refertur ad Regem, non ad Pecuniam. Confuſionem iſtam pariunt talia, quia Adjectiva Hungarica conſtructa cum Subſtantivis, non variant terminationes per Caſus.

REGULA II.

Pronomen *az ő*, non eſt confundendum cum *annak*.

Confuſio horum Pronominum, magnam parit confuſionem ſenſûs, nè dicam blasphemiam, cùm agitur de operibus DEI, ut: Ipſe enim liberabit populum ſuum à peccatis ipſius, vel ejus: *Mert ő ſzabadítja-meg az ő népét az ő büneiből*, cùm debeat verti: *annak büneiből*.

Diſtingvuntur iſta Pronomina:

1. Nàm *az ő* eſt Reciprocum, reſpiciens Perſonam, ex quâ Actio immediatè reſultat: *annak* eſt Relativum relatum ad rem, vel perſonam Actionis terminativam.
2. *Az ő* exprimitur per ſuus, ſui &c. *annak* per ejus, vel ipſius.

Ut: Matres ſuis uberibus debent lactare ſuos Infantes: *Az Anyák a' magok emlőikkel tartoznak ſzoptatni az ő tsetsemőiket*. Rependet Deus iniquo ſecundùm meritum ejus, non ſuum: *Meg-fizet az Iſten a' hamisnak, annak érdeme ſzerint*, non *az ő érdeme ſzerint*, nàm hoc ad Deum referretur, quod abſit!

REGULA III.

Nomina Paſſivam ſignificationem habentia, accuratè debent diſtingvi ab habentibus Activam.

Ut: Creatio hominis, *Az ember teremtetése*, non *teremtése*: hoc enim ſignificat Activè, & tribuitur Deo; iſtud Paſſivè. *Az Ember meg-igazittatása*, non *igazitása* &c.

REGULA IV.

Inter *Ki* & *Melly* eſt Differentia apud accuratiores Hungaros.

Nàm *a' ki* refertur ad Perſonam, *a' melly* ad rem, ut: *ISTEN a' ki*, *a' föld a' melly* &c.

Obſerv. 1. *A' melly* refertur etiam ad Perſonam, at non relativè, verùm abſolutè, ut: *A' melly embernek jó biti vagyon*.

Obſerv. 2. Rhythmiſtæ Hungari confundunt iſta Pronomina, at non ſatis accuratè.

Ilyenek: opera hominum, *Embereknek tselekedeteik,* nem pedig *tselekedetek,* ez úgy lenne, hogy *opus hominum.*

Habent Mosen et prophetas, *Vagyon Mófesek és Prófétáik,* nem pedig *Prófétájok,* ez ugyanis egy prófétát jelentene.[35]

VIII. SZABÁLY

A rokonsági viszonyt jelölő szavak rövidült formában kapják a harmadik személyű *ja, jok* toldalékokat.

Mint: *Atyja,* pater eius; *Anyja, bátyja, nénjek,* ahelyett, hogy *Atyája, Anyája* stb.

Így: *Királyjok,* rex eorum, hogy megkülönböztessük a *Királyok,* reges alaktól.

IX. SZABÁLY

A magánhangzóra végződő szavak magánhangzója a toldalékok miatt ékezetet kap.

Mint: *fzolga, fzolgáik, mondjátok, akarják* stb.

Eddig az egyszerű, a képzett és az összetett szavak pontos írásmódjáról.

Most pedig

A beszéd helyes módjáról/ a helyes mondatszerkesztésről

I. SZABÁLY

A főnév egy más dologra vonatkozó főnévvel alkot [birtokos] szerkezetet.[36]

A vonzat [birtokos jelző] változatlan marad, a másik, a régens változik, és mintegy össze van kapcsolva a toldalékkal, mint: *ISTEN Háza*, domus Dei stb. vagy a vonzathoz *nak, nek* járul, mint: *Embernek állapotja,* status Hominis; *A' Királynak fzolgája,* servus regis. Így a többes számban *K* utal a többességre, mint: *Hiveknek üldöztetések,* persecutio fidelium, nem pedig *üldöztetése*, ez ugyanis egy hívőre utalna.

Ezért pontatlan ez a mondat: *Az Iftennek az ő Irgalmaſsága, hanem az Iftennek az Irgalmaſsága.*

Megjegyzés: Magához a régenshez kell hozzátenni a jelzőt, nem pedig a vonzathoz, nehogy rossz és hibás szerkezet jöjjön létre, mint: *A' Király rofz pénze,* mala pecunia Regis; nem pedig *a' rofz Király pénze,* így ugyanis a jelző a királyra és nem a pénzre vonatkozna. Efféle zavarokat okozhatnak ezek, mivel a magyar jelzők a névszók mellett nem változtatják végződésüket az esetek szerint.

II. SZABÁLY

Az *az ő* névmást nem szabad összetéveszteni az *annak*-kal.

Ezeknek a névmásoknak az összecserélése nagy értelmi zavarokat szülhet, hogy ne mondjam, istenkáromlást is, ha ISTEN művéről van szó, mint: Ipse enim liberabit populum suum a peccatis ipsius vel eius, *Mert ő szabadítja-meg az ő népét az ő bűneiből,* holott így kellene fordítani: *annak bűneiből.*

Különbséget teszünk ezen névmások között:

1. Az *az ő* visszaható, arra a személyre vonatkozik, akitől a cselekvés közvetlenül kiindul; az *annak* pedig vonatkozó, arra a dologra vagy személyre vonatkozik, akire a cselekvés irányul.[37]
2. Az *az ő* -t [a latinban] a *suus, sui* stb. fejezi ki, az *annak*-ot az *eius* vagy *ipsius*.

Mint: Matres suis uberibus debent lactare suos infantes, *Az Anyák a' magok emlőikkel tartoznak fzoptatni az ő tsetsemőiket.* Rependet Deus iniquo secundum meritum eius, nem pedig *suum. Megfizet az Iften a' hamisnak, annak érdeme fzerint,* nem pedig *az ő érdeme fzerint,* ez ugyanis Istenre vonatkozna, ami távol legyen tőlünk!

III. SZABÁLY

A szenvedő jelentésű névszókat gondosan meg kell különböztetni a cselekvő jelentésűektől.

Mint: Creatio hominis, *Az ember teremtése,* nem pedig *teremtése;* az egyik ugyanis cselekvő jelentésű, és Istent illeti, a másik viszont szenvedő jelentésű. *Az Ember meg-igazíttatása,* nem pedig *igazítása.*

IV. SZABÁLY

A *Ki* és a *Melly* közt különbséget tesznek a pontosabban fogalmazó magyarok.

Ugyanis az *a'ki* személyre, az *a'melly* dologra vonatkozik, mint: *ISTEN a'ki, a' főld, a'melly* stb.

1. megjegyzés: Az *A'melly* utalhat személyre is, de nem vonatkozásként, hanem abszolút értelemben,[38] *A'melly embernek jó hiti vagyon.*
2. megjegyzés: A magyar költők keverik ezeket a névmásokat, és nem elég pontosan használják.

REGULA V.

Verba in *úl, ül* desinentia, Latinè transferenda sunt Passivè.

Ut: *mozdúl*, movetur &c. vel Neutralitèr, ut: *pendül*, sonat.

Talia Verba sunt Neutra terminatione, at Passiva significatione: *fordúl* enim tantum est, ac *fordíttatik*. Neutra tamen mera retinent significationem suam, vel Activam, vel Passivam.

REGULA VI.

Verba Infinitiva juncta cum Verbis necessitatis, absolutè posita desinunt in *ni*, sed respectivè cum Affixis junguntur.

Ut: *Meg kell lenni*, Debet fieri: at *Meg-kell enned, ennie, Meg-kell tselekednünk, tselekednetek, tselekedniek.*

REGULA VII.

Participia Præterita Passiva & Neutra, in *a*, vel *e*, efferuntur apud Hungaros sine *n*.

Ut: Scriptum est: *Meg vagyon irva*, vel *iratva*. *Sietve szalad*, Festinans fugit. Sic *Lucæ* 11: 25. Invenit eam versam & ornatam: *Találja azt meg-seperve és fel-ékesitve.*

Non est satis accuratum: *Mellyet az UR Lelke irván hagyott*, pro *irva.*

Huc pertinet Particula *fogva*, ut: *Eleitől-fogva*, ab initio, non *fegván*: hoc enim est Verbum, istud Postpositio.

Ast cùm est Participium Passivum, sine *n* effertur, ut: *fogva vifsik.*

REGULA VIII.

Non satis curatè enunciantur istæ Voces:

Nintsén pro *nintsen, hidég, melég, betég, közél, vélünk* &c. *emlékezet, Testámentom, szolgai, bennünket, benneteket, eztet, aztat, teremt* pro *terem.* Sic: *oda-fel vagyon: ide alá lakók.*

REGULA IX.

Sunt præterea Voces tortæ ex aliis, corruptè ab Idiotis usurpari solitæ.

Ut: *Prémonda, Komontzio, Hores, mores, marko füles, Iti piti Koppenfus* &c. pro Prébenda, Conventzio, Honores mutant mores, rarò in meliores, Quot capita, tot sensus &c.

Sic Nomina Festorum Anniversariorum, ut: *Karátson* à Carnatio *seu* Incarnatio. *Húsvét* componitur ex *hús* & *vétel*: nàm exactó Jejunió Quadragesimali, Hungari Pontificii in Paschatis initio solent sumere carnem ad comedendum. *Pünkösd* ex πεντηκοστὴ, infractè fit quasi *Penteköst.*

Ità Nomina quarundam Septimanæ Feriarum sunt Sclavonica, ut: *Szereda* à *Streda*: *Tsötörtök* à *Tsvártok*: *Péntek* à *Pietok* &c.

FINIS.

V. SZABÁLY

Az *úl, űl* végű igéket vagy szenvedővel kell latinra fordítani,
mint: *mozdúl*, movetur stb. vagy semlegessel, mint *pendűl*, sonat. [39]

Ezek az igék végződésük szerint semlegesek, ám jelentésük szerint szenvedők: a *fordúl* ugyanis annyi, mint *fordíttatik*.[40] A tisztán semleges igék megtartják jelentésüket, akár cselekvő az, akár szenvedő.

VI. SZABÁLY

A főnévi igenevek a szükségszerűséget kifejező igék mellett abszolútan véve *ni*-re végződnek, de [személyre] utalva toldalékokat kapnak.[41]

Mint: *Meg kell lenni,* Debet fieri; De: *meg kell enned, ennie, Meg-kell tselekednünk, tselekednetek, tselekedniek.*

VII. SZABÁLY

A múlt idejű szenvedő és semleges igenevek a magyaroknál *a*-ra vagy *e*-re végződnek, *n* nélkül.

Mint: *Meg vagyon irva* vagy *iratva, Sietve fzalad,* festinans fugit. Így Lk 11, 25. Invenit eam versam et ornatam, *Találja azt meg-feperve és fel-ékesítve*.

Nem elég pontos: *Mellyet az UR Lelke irván hagyott,* ahelyett, hogy *irva.*

Ide tartozik a *fogva* szócska,[42] mint *Eleitől-fogva,* ab initio, nem pedig *fogván.* Ez utóbbi ugyanis névutó, míg a másik ige.

És amikor szenvedő igenév, *n* nélkül ejtjük, mint: *fogva vifzik.*

VIII. SZABÁLY

Nem elég pontosan ejtik a következő szavakat: *Nintsén* a *nintsen* helyett, *hidég, melég, betég, közél, vélünk* stb., *emlékezet, Teftámentom, fzolgai, bennünket, benneteket, eztet, aztat, teremt* a *terem* helyett. Így: *oda fel vagyon, ide alá lakók.*

IX. SZABÁLY

Vannak ezen felül más szavakból torzított szavak, melyeket az együgyűek szoktak helytelen módon használni.

Mint: *Prébenda, Conventzio, Honores mutant mores, raro in meliores*[43] helyett *Prémonda, Komontzio, Hores, mores, marko füles; Quot capita, tot sensus*[44] helyett *Iti piti Koppenfus* stb.

Így az év ünnepeinek nevei, mint: a *carnatio* [megtestesülés] vagy *incarnatio* szóból *Karátson.* A *Húsvét* összetétel a *hús* és a *vétel* szavakból, ugyanis a negyven napos böjt leteltével a magyar papok húsvét kezdetén szoktak húst venni magukhoz. A *Pünköft* a *πεντηκοςή* szóból van eltorzítva, mintegy *Penteköft.*

Így a hét nevei között is vannak szláv eredetűek, mint: a *Streda* szóból *Szereda*, a *Tsvártok*-ból *Tsötörtök*, a *Pietok*-ból *Péntek* stb.

VÉGE[45]

Jegyzetek

1 Lat Előszó Célzás Misztótfalusi Kis Miklósra, akinek felügyelete alatt és elvei szerint Utrechtben a Jansonius-Bibliát korrigálta, és akinek helyesírási elveit átvette. (Vö. Szathmári 1968. 382.)

2 Lat 1 Az 1767-es és 1782-es kiadásban Bod Péter jegyzetet fűz ehhez a ponthoz. Azt írja, hogy a héber–magyar rokonság *(cognatio)* kérdését Ioan. Detzius Berneggerus említette először. (Itt feltehetően Baranyai Decsi János előszavára céloz, amit Telegdi János 1598-as rovásírásos ábécéskönyvecskéhez írt Baranyai, és ahol a rovásírást a héber írással rokonítja, valamint 600 magyar és héber szó egyezéséről ír. Bod egyébként ezt az előszót név nélkül a Magyar Athénás elején is közzétette.) Bod azután azt írja, hogy a kérdést Otrokócsi Fóris Ferenc [feltehetően az 1693-as művében] folytatta, Oertelius pedig az 1746-es *Harmonia linguarum* c. könyvében a Páriz Pápai szótárából vett szavakon próbálta bizonyítani, de módszertanilag hibásan, bármit bármiből levezetve, így pl. a héber *racab* szóból a latin *currus*-t, abból pedig a magyar *szekér* szót. Bod szerint valóban sok héber–magyar szó egyezik, de a névszóragozás, a fokozás, az igeragozás, a toldalékolás és a képzés rendszere eltér. (Bod megjegyzése azt is mutatja, hogy a szavak egyezésénél fontosabbnak tartotta a morfológia hasonlóságát.) A rovásírásról lásd Sebestyén 1915/2002, a héber–magyar rokonításról Hegedüs 2003. Köszönöm Korompay Klára és Komlóssy Gyöngyi adatait.

3 Lat 1 A nyelvrokonság kétségtelen bizonyítékának tartják a XVIII. században is. Vö. a *Demonstratio*-ban: „Nincs nyilvánvalóbb bizonyítéka annak, hogy a különböző népek nyelvei megegyeznek, mint az, ha kölcsönösen megértik egymást." Sajnovics 1770/1994. 21.

4 Lat 1 Az eredetiben: *literae,* ami szokásosan a betűk és a hangok közös neve. (Hang és betűjel közt a XIX. századig nem tettek különbséget, a fonéma fogalma pedig XX. századi.) A fordításban értelem szerint *betű* vagy *hang*. A betűk hangértékére Tsétsi a magyar grammatikusoknál bevett *expressio, sonus* szavakat használja, a klasszikus grammatikában *potestas*.

5 Lat 2 Az 1767-es és 1782-es kiadásban Bod megjegyzi, hogy a magyar magánhangzókat két csoportba lehet osztani: 1. *a, i, o, u* 2. *e, ö, ü,* és az egyes csoportokba tartozó magánhangzók vonzzák egymást a toldalékolás során, kivéve az idegen szavakat és a speciális [egyalakú] toldalékokat. A magánhangzó harmónia kérdését több grammatikus tárgyalta korábban is, lásd Szenczi 1610, Pereszlényi 1682.

6 Lat 2 Hivatkozik Tsétire Bél Mátyás a *Specimen Lexici Hungarico-Hebraeo-Harmonici* című, kéziratban maradt művében: „Veteres scribebant *eo* et *eu,* quomodo et Pazmány, Cicero Hungarus, passim, maxime post initialem *Eo.* reuera enim diphtongus est: id quod Cl. q[uo]q[ue] Tsétsius in Observat. Gram.-Ortograph. p. 2. scite obseruat" Idézi: Komlóssy 2008. 208. Magyarul: „A régiek *eo*-t és *eu*-t írtak, így több helyütt Pázmány, a magyar Cicero is, főként szókezde-

ten. Az *eo* valójában kettőshangzó, amint ezt a neves Tsétsi is joggal jegyezte meg az *Observat. Gram.-Ortograph* 2. lapján."

7 Lat 2 Latinul *[literarum] Hungaricarum sonus*.

8 Lat 3 A latin jövevényszavak tanúsága szerint a magyarországi latin ejtésben az *oe* zárt *ë* értékű volt, az *ae* nyílt *e.* A magyarországi latin ejtés kérdésköréről kimerítően lásd Fludorovits 1930.

9 Lat 3 A birtokos személyjelet Tsétsi (az összes korai magyar grammatikussal megegyezőleg) a személyes névmás névszóhoz toldott alakjának tekinti, és *pronomen affixum*nak nevezi. A felfogás alapja és maga a terminus a héber grammatikára megy vissza, ahol a személyes névmás névszóhoz toldva a birtokos személyét jelöli, ragozott ige után toldva az ige tárgyának számára és személyére utal, prepozícióhoz toldva pedig a személyes névmás ragozott alakjait hozza létre. Hasonlóan a rokon finnugor nyelvek (lapp, finn) grammatikái is a *pronomen affixum* kategóriájának bevezetésével adtak számot a birtokos személyjelezés, a határozott igeragozás és az infinitivus ragozásának kérdéséről. (Lásd Melich 1908. 29, Dán 1973, Telegdi 1990.) A magyar esetében a magyarázat nyelvtörténetileg helytálló, hiszen e toldalékok valóban a személyes névmásból alakultak ki. (A birtokos személyjelekről lásd Korompay 1991. 259–283.) Mivel a héber leírás nyomán a pronomen affixumot önálló szófajnak (a névmás egy fajtájának) tartották, a pronomen affixummal toldott szavakat összetett szóként (*compositio)* kezelték.

10 Lat 3 Bod megjegyzi az 1767-es és 1782-es kiadásban, hogy az *i* magánhangzó, a *j* mássalhangzó értékű, így helytelenül teszik Cellarius, Hejneccius és követőik, hogy az antikvitáshoz ragaszkodva mellőzik a *j*-t, ilyen alapon, ahogy Noltenius figyelmeztet, a csupa kisbetűs íráshoz is visszatérhetnénk. (A latin abcben, mivel az *i* és a *j* nem külön fonémák, hanem egy fonéma helytől függő változatai, nem volt külön jelük, ahogy az *u*-nak és *v*-nek sem.) A Bod által említett művek feltehetően: Noltenius 1744, Cellarius 1704 vagy valamelyik későbbi kiadás, Heineccius 1720 vagy valamelyik későbbi kiadás. Lásd Radvánszky 1884.

11 Lat 3 A felsorolt héber betűk közül a ח hangértéke *χ*, veláris zöngétlen spiráns, a mai szefárdi ejtésből következtetve. A כ azoknak a betűknek a kategóriájába tartozik, amelyeknek az ejtését egy speciális pont, jel (dageš léne) megléte vagy hiánya dönti el. Ponttal az ejtés explozíva (itt: *k*), pont nélkül spiráns (itt: *χ* veláris zöngétlen spiráns). Tsétsi nem alkalmaz pontot, tehát szabályosan *χ* lenne az ejtés. Ugyanakkor a protestáns hebraisták hagyományosan minden ilyen esetben ponttól függetlenül explozívát ejtenek. A ק hangértéke *q*. Az információért Koltai Kornéliának és Bányai Viktóriának, az ELTE BTK Asszirológiai és Hebraisztikai Tanszék munkatársainak tartozom köszönettel.

12 Lat 3 Más-más magánhangzóval alkotnak szótagot.

13 Lat 3 Latinul: *sonus densus*. A *cs* hangzását már Szenczi is ugyanezekkel a szavakkal írta le (1610. 31), Komárominál (1655. 25) *sibilus crassus* (sűrű sziszegés).

14 Lat 3 Bod Péter megjegyzése az 1767-es és 1782-es kiadásban: mivel az *u* és a *v* külön hangok a latinban [és magyarban is], helytelen, hogy a legtöbb nyomda nem különíti el őket. Hivatkozik Vossius véleményére a Noltenius-szótárban. Az *u* és a *v* a latinban egyébként egy fonéma helytől függő változatai. Az itt említett mű feltehetően: Vossius 1635.

15 Lat 4 Feltehetően *Zsadány* és *Zsujta* községek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

16 Lat 4 Bod Péter megjegyzi az 1767-es és 1782-es kiadásban, hogy mivel külön hangértékről van szó *(potestas)*, külön betűalak *(figura)* is kellene, a nyomdáknak külön jelet kellene bevezetnünk, akár a *'z*-t, akár mást, amit lassan megszoknánk.

17 Lat 4 A klasszikus grammatikákból ered a szavak felosztása egyszerű, képzett és összetett formákra. (Először: Dionüsziosz Thraxnál 1883. 29). Tsétsi esetében a felosztás a szóelemző írásmódot alapozza meg, aminek előzménye a szóelemekre tagolás. A magyarban a toldalékok közül azok felismerése vált könnyebben lehetővé, ahol a morféma egy másik nyelvleírási mintában, akár a latin grammatikában akár a latinizált héber grammatikában alaki önállóságuk miatt külön szófajként volt számon tartva. Így pl. a határozóragokat (ezeket a latin praepositióval azonosították) vagy a birtokos személyjeleket (ezeket a latinizált héber grammatikában személyes névmásnak, *pronomen affixum*nak vagy egyszerűen *affixum*nak nevezték, lásd 9. jegyzet). A korai grammatikákban rendszeresek a szóelemekre bontó elemzések: „Toldott elöljárók *(praepositiones affixae)* járulnak a toldalékokkal *(cum affixis)* álló névszókhoz, mint *uramnál, urambol, uramhoz*." (Komáromi 1655. 119), „az *éj* főnév két toldalékot *(affixa)* kap, az első a *jel*, azaz a *vel*, mint *éjjel*, a második az *ig*, mint *eijel-ig*, usque ad noctem." (Pereszlényi 1682. 154) stb.

18 Lat 4 Latinul: *literae originariae sive radicales.* A terminus és a szótő fogalma a héber grammatikából ered. A héberben a szó gyökét három mássalhangzó (ott: *litterae*) adja, és a grammatikai jellemzőket a köztük álló magánhangzók *(vocales)* szabják meg. A gyök neve a héber grammatikákban szinonim módon: *radix* (a héber *šōrēš* szó latin fordítása) *thema, primitivum* (a klasszikus grammatikákban a képzés alapja), *fons, origo* (mint kiindulás, forrás). A korai magyar grammatikákban is vegyes a szóhasználat. A kérdésről lásd Cser 2008, Law 2003.

19 Lat 4 Latinul: *particula*. A klasszikus nyelvtanokban a görög *mórion*, latin *particula* 'részecske' szót nem definiált értelemben általánosságban kisebb segédszavak, szóelemek jelölésére használták, melyek önmagukban nem teljes jelentésűek *(consignificantes)*. A *particula* szó másik jelentése a héber grammatikákban a névszó és az ige mellett a harmadik szófaj. Héber hatásra az európai nyelvészetben a ragozhatatlan szófajok összefoglaló neve, nálunk Szenczinél (1610) és Komáromi Csipkés Györgynél (1655). Lásd Vladár 2005.

20 Lat 5 A héber ה *hé* határozott névelőt nem teszik tulajdonnevek, csak köznevek elé.

21 Lat 5 A klasszikus grammatikákban (pl. Donatusnál az *Ars minor*ban) a cselekvő (*activum*), a szenvedő *(passivum)* és a semleges *(neutrum)* igék egymáshoz képest határozódtak meg. Cselekvő igéknek azokat nevezték, amelyekből lehet szenvedőt képezni, tehát a cselekvő igéken csak a tranzitív igéket értették. A neutrális igékhez tartoztak azok, amelyekből nem lehet szenvedő. A neutrális ige definíciója tehát szükségszerűen egybe sorolta a cselekvő tárgyatlan igéket (pl. *fut*) és a mediális (történést jelentő, pl. *megesik*) igéket.

22 Lat 5 Latinul: *v purum.* A terminus a görög grammatikákból ered, ahol *vocalis pura* az a magánhangzó, amely előtt egy másik magánhangzó áll (lásd pl.

Buttmann 1829. 26), *impura*, ha mássalhangzó áll előtte. Továbbfejlesztett értelmezésben Komáromináltól a szó utolsó szótagjában levő magánhangzó neve, ha a szótag nyílt: *vocalis pura*, ha pedig zárt: *vocalis impura*. „Nyíltak [magánhangzók] azok, amelyek szóvégi mássalhangzó nélkül, magánhangzóra végződnek, mint *buza.* A zártak mássalhangzóra végződnek, mint *koboz, pokol.* Ezt a két szót másképp használom, mint a görög grammatikusok, mégpedig úgy, ahogy most kifejtettem." 1655/2008. 135 és passim.

23 Lat 6 Közös gondolat a korai grammatikusoknál, lásd Szenczinél (1610. 86), Pereszlényinél 1682. 74, Komáromináltól 1655. 71), akik ezt (tévesen) a héber rendszerrel állítják párhuzamba.

24 Lat 6 Tsétsi összetéveszti az alany és a tárgy személyét: a példában az alany második személyű, a tárgy határozatlan harmadik személyű.

25 Lat 6 Lásd a 18. jegyzetet.

26 Lat 7 Lásd a 9. jegyzetet.

27 Lat 7 Tsétsi, a többi korai grammatikushoz hasonlóan, összetételként értelmezi nemcsak önálló szavak, de szóelemek kapcsolatát is.

28 Lat 7 A latin grammatika alapján az igekötő külön szófajnak, az igekötős ige pedig összetételnek számított. A latinban a praepositio járulhatott névszók elé *(praepositio separata)* elöljáróként, és igék elé *(praepositio coniuncta)* kötőként.

29 Lat 8 A latin eredetiben *[pronomen] affixum*, ami közfelfogás szerint névszók mellett birtokos személyjel, igék mellett határozott személyrag, vö.9. jegyzet.

30 Lat 8 A korai grammatikusok a magyar határozóragok nagy részét (amelyeket nem tudtak a latin esetrendszer keretében elhelyezni), a latin praepositióknak feleltették meg, és így is nevezték. Mivel a magyar ragok a latin elöljáróktól eltérően a szó mögött álltak, többen *praepositio affixa* (kapcsolt elöljáró) vagy *postpositio* (névutó) névvel illették. A határozóragok és a névutók közt *postpositio coniuncta* és *separata* elnevezéssel tettek különbséget.

31 Lat 8 A korai magyar grammatikákban a latin genitivus eset helyén mindig az *-é* birtokjel szerepel.

32 Lat 8 Lásd a 9. jegyzetet!

33 Lat 8 A gondolat közös minden korai grammatikusnál. Szemléletes kifejtése a pedagógus Pereszlényi nyelvtanában (1682/2006. 135): „A főneveknek az *Enyim*, *Tiéd*, *Őtté*, *Miénk, Tiétek*, *Őtték* birtokos névmásokkal alkotott szerkezetében a magyarok nem így, teljes alakjukban használják e névmásokat, hanem a főnevet közbeszúrva kettéosztják őket, úgy, hogy a személyt jelölő szótagok és szóvégi hangok között, középen áll a főnév. Például: *Meus liber*, ezt helytelenül mondanád úgy, hogy *Enyim kőnyv,* hanem az *én* és a szóvégi *m* közé szúrd be a *Kőnyv* főnevet, így: *én- Kőnyv-em, Te- Kőnyv-ed, ő Kőnyv-e."*

34 Lat 8 Bod megjegyzi az 1767-es és 1782-es kiadásban, hogy ezekre jobban kellene figyelni beszédben és írásban is, mert a gyerekek hamar megszokják a hibás alakokat, és a műveltek is eltévesztik. Bod szerint Tsétsi nyomán különbséget kell tenni aközött, hogy egy birtokosnak van-e egy birtoka, mint *Urnak fzolgája*, vagy több birtokosnak egy birtoka, mint *Urak fzolgájók.*

35 Lat 9 A példamondat már Szenczinél is (1610. 177).

36 Lat 9 A középkori grammatikák dolgozták ki a *rectio,* az esetvonzat tanát. (Ma a generatív nyelvészetben a kormányzás fogalmával rokonítható, lásd Robins 1999. 94–96.) *Rectio* van elsősorban az ige és vonzatai közt illetve más alárendelő szerkezetekben, ahol a fölérendelt szó (*vox regens*) meghatározza az alárendelt névszó (*vox recta*) esetét. A birtokos szerkezet általános elnevezése a latin grammatikákban: két külön dologra vonatkozó főnév *(substantiva diversae rei).* A megnevezéssel megkülönböztették az értelmezős, továbbá minőség- és mennyiségjelzős szerkezetektől, amelyekben a tagok ugyanarra a dologra vonatkoznak.

37 Lat 9 Nem pontos idézet, a Vulgatában: *ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum* (Mt 1, 21). A latinban a *suus* és az *eius* jelentése is 'övé', a különbség az, hogy a *suus*-t akkor használjuk, ha a mondat alanya azonos a birtokossal. Az *eius* a mondat nem alanyi szerepű névszói csoportjára utal vissza. Noha a szövegösszefüggésből világos, hogy a bűn a néphez, és nem Istenhez tartozik, Tsétsi (valószínűleg a latint követve) különbséget igyekszik tenni.

38 Lat 9 Vagyis nem előzményre visszautalásként, hanem a főnév mellett jelzőként.

39 Lat 10 Tsétsi mindkét magyar példája tipikus mediális ige. Ám az egyiknek a latinban passivum *(movetur)* felel meg, mivel az activuma *(movet)* tranzitív ige, a másik viszont a latinban neutrális ige (lásd a 21. jegyzetet!), ezért Tsétsi a magyarban is kétféleképpen kategorizálja.

40 Lat 10 Tévedés, mivel a *fordul* igének nincs ágensi vonzata, a *fordíttatik*nak viszont van, mivel a kauzatív *fordít* ige passzívuma.

41 Lat 10 Az infinitivus személyragjait héber mintára szintén *pronomen affixum*-nak nevezték, vö. 9. jegyzet.

42 Lat 10 Latinul *particula*, vö. 19. jegyzet.

43 Lat 10 Magyarul: Az adományok, az egyezségek, a magas állások megváltoztatják az erkölcsöket, és ritkán jobb irányban. Latin közmondás.

44 Lat 10 Magyarul: Ahány ember, annyi vélemény. Latin közmondás.

45 Lat 10 Bod Péter az 1767-es és 1782-es kiadásban a végén hozzáfűz egy *Appendiculá*t (függelékecskét). Ebben azt írja, hogy Oertelius is megígérte a teljes Páriz Pápai szótár anyagának etimológiai feldolgozását. Bod szerint egy majdani etimológiai lexikon kidolgozójának figyelembe kell vennie a következőket:

1. A legtöbb magyar szó onomatopoiiával [hangutánzó/hangulatfestő szóalkotással] keletkezett, mint erről Quintilianus ír az Institutio Oratoria I. 5-ben és VIII. 5-ben. Bod magyar példái: *Tsep, Tsepegö, Sir, Tsorog* stb.
2. Sok, a valláshoz tartozó szót, állat- és növénynevet, a házi eszközök nevét az itt lakó szerbektől, horvátoktól, szlávoktól [szlovákoktól] vettük át. Kérdés, mi vettük-e át a venédusoktól [szláv néptörzs] vagy fordítva.
3. A magyarok a szavakat az átvételkor és máskor is rövidítik. Például az *Apotheca* helyett *patika*, *Alembicum* helyett *lombik*, *Lehellek* helyett *lélek, Papa* [pápa] helyett *pap*.
4. Az *-os, -us* végződést elhagyjuk, például a *cuminus*-ból *kömény* lesz.
5. A szó eleji mássalhangzó-torlódást nyelvünk feloldja.
6. Az átvett szavakban a magánhangzók kiegyenlítik egymást.

A Corpus Grammaticorum nyelvtanai közül magyar fordításban olvasható:

1. *Sylvester János latin-magyar nyelvtana. (1539).* Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Zelliger Erzsébet. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 185. Budapest, 1989.

2. Szenczi Molnár Albert: *Novae Grammaticae Ungaricae libri duo. Új magyar grammatika két könyvben.* Az eredeti kiadás hasonmása fordítással. Fordította, előszóval és jegyzetekkel ellátta C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Zsilinszky Éva. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 222. Budapest, 2004.

3. Pereszlényi Pál: *Grammatica Lingvae Ungaricae. A magyar nyelv grammatikája.* Az eredeti kiadás hasonmása fordítással. Fordította, előszóval és jegyzetekkel ellátta C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Zsilinszky Éva. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 226. Budapest, 2006.

4. Komáromi Csipkés György 1655/2008. *Hungaria Illustrata (1655).* Az eredeti kiadás hasonmása fordítással. Fordította, előszóval és jegyzetekkel ellátta C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Zsilinszky Éva. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 228. Budapest.

A kiadványok elérhetőségéről a Magyar Nyelvtudományi Társaság ad felvilágosítást.

Felhasznált irodalom

Buttmann, Philipp 1829. *Griechische Grammatik*. 3. kiadás. Berlin.

Cellarius, Christophorus 1704. *Orthographia Latina ex vetustis monumentis.* Halae.

Cser András 2008. Pál Pereszlényi and the development of morphological analysis in the early grammars of Hungarian, *Acta Linguistica Hungarica* 55. 1–2, 3–21.

Dán Róbert 1973. Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Dionysius Thrax 1883. *Ars grammatica.* Edidit Gustavus Uhlig. Teubner, Lipsiae.

Fludorovits Jolán 1930. *Latin jövevényszavaink hangtana*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 26. Budapest.

Hegedüs József 2003. *Hiedelem és valóság: külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Heineccius, Johann Gottlieb 1720. *Stili cvltioris fvndamenta regvlis perspicvis selectissimisqve ex optimis avctoribvs exemplis in vsvm avditorii adornata*. Halae.

Komáromi Csipkés György 1655/2008. *Hungaria Illustrata (1655).* Az eredeti kiadás hasonmása fordítással. Fordította, előszóval és jegyzetekkel ellátta C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Zsilinszky Éva. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 228. Budapest.

Komlóssy Gyöngyi 2008. *Historiae Linguae Hungaricae Libros Duos Genesin et Exodum Parat Matthias Belius. Bél Mátyás irodalom- és nyelvtörténeti munkái, különös tekintettel Héber-magyar etimológiai szótárára és annak az életműben elfoglalt helyére.* Szegedi Tudományegyetem. PhD. értekezés kézirata.

Korompay Klára 1991. A névszójelezés. In: Benkő Loránd (főszerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana* I. 259–283. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Law, Vivien 2003. *The History of Linguistics in Europe from Plato to 1600.* Cambridge, Cambridge University Press

Melich János 1908. Révai Miklós nyelvtudománya. *Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből* XX/4.

Noltenius, Johannes Fridericus 1744. *Lexicon Latinae Linguae Antibarbarum,* Lipsiae.

Oertelius Ioannes Gottofridus 1746. *Harmonia LL. orientis et occidentis, speciatimque Hungaricae cum Hebraea.* Wittenberg, Teubner.

Otrokócsi Fóris Ferenc 1693. *Origines Hungaricae; Sev Liber, Quo Vera nationis Hungaricae Origo & Antiquitas è Veterum Monumentis & Linguis praecipuis, panduntur.* Franekerae.

Pereszlényi Pál 1682/2006. *Grammatica Lingvae Ungaricae (1682). A magyar nyelv grammatikája.* Az eredeti kiadás hasonmása fordítással. Fordította, előszóval és jegyzetekkel ellátta C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Zsilinszky Éva. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 226. Budapest.

Quintilianus, Marcus Fabius 2009. *Szónoklattan.* Ford. Adamik Tamás, Csehy Zoltán, Gonda Attila, Kopeczky Rita, Krupp József, Polgár Anikó, Simon L. Zoltán, Tordai Éva. Kalligram, Pozsony.

Radvánszky Béla 1884. Bod Péter könyvtárának jegyzéke. *Magyar Könyvszemle* IX., 58–88. http://epa.oszk.hu/00000/00021/00074/pdf/058-086.pdf

Robins, Robert, Henry 1999. *A nyelvészet rövid története*. Ford. Siptár Péter. Tinta – Osiris, Budapest.

Sajnovics János 1770/1994. *Demonstratio*. A nagyszombati kiadást latinból magyarra fordította C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Szíj Enikő. Bibliotheca Regulyana 2. Budapest, ELTE.

Sebestyén Gyula 1915/2002. *A magyar rovásírás hiteles emlékei.* Reprint. Budapest, Tinta Kiadó.

Szathmári István 1968. *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Szenczi 1610/2004. *Novae Grammaticae Ungaricae libri duo. Új Magyar grammatika két könyvben.* Hasonmás kiadás fordítással. Fordította C. Vladár Zsuzsa. Szerkesztette Zsilinszky Éva. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 222. Budapest.

Telegdi János 1598/1994. *Rudimenta priscae Hunnorum linguae, brevibus questionibus ac responsibus comprehensa opera et studio.* Leyden, 1598. A kézirat alapján készített modern kiadás Ars Libri, Budapest.

Telegdi Zsigmond 1990. *A magyar nyelvtanírás kezdetei és a héber grammatika.* MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Értesítő 3. szám.

Vladár Zsuzsa 2005. *A latin nyelvű magyar nyelvészeti irodalom terminusai*. Philosophiae Doctores sorozat. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Vossius, Gerardus, Johannes1635. *De arte grammatica libri septem*, Amsterdami.